

CRNOGORSKA „PREDMODERNA“ VLAST

Radovan Radonjić

The following story is a segment from one of the author's papers where, looking through barely opened curtains of the court and dynastic historiography, he tried to analyse some of the things which, according to certain relevant indicators, are considered to be the form and content of the social and political life of this country throughout most of its existence. If the story proves to be meaningful, it might serve as the warning or reminding of possible critical approaches in the future Montenegrin projects.

Najkraća legenda o „klasičnoj“ Crnoj Gori mogla bi da glasi: Nastala je u dijelu mediteranskog priobalja, u vrijeme kada je ono bilo na vrhuncu evropske civilizacije.

Državni oblik joj je bio nezavisna republika, koja se od rimske razlikovala po tome što „njen narodni zbor glasanjem bira vladara“.¹

¹ Vitni Voren, *Crna Gora – zločin Mirovne konferencije*, Podgorica, 2000, str. 64.

Njeni građani su svoj *omnes populi congregates* imali znatno prije Britanaca, čiji je Veliki savjet kraljevstva, tek *Magnom chartom libertatum* (1215) ograničio neka prava odlučivanja svog suverena.²

„Taj narod je sasvim slobodan i on može teško da shvati prava neke tzv. državne vlasti koja bi ga prisiljavala na nešto.“³

Prva pomisao onoga ko ove četiri rečenice pročita, najverovatnije će biti to da je onaj ko ih je napisao nešto „pobrkao“, ili mu je nešto „pobrkan“.

Blaže rečeno, za „normalnog čovjeka“, upućenog u crnogorsku historiografiju, ove četiri rečenice teško da se mogu doimati drugačije do, kao „naivna šala“, odnosno „puka fantazija“ zakašnjelog rapsoda sa jakim nacionalističkim zanosom.

Ovo, utoliko prije, što se, kao sasvim logično, nameće pitanje: Kako bi jedan Amerikanac, uz svo poštovanje prema njegovoj izuzetnoj ličnosti, od rođenog Crnogorca, uz to još i barda domicilne istorijske nauke, mogao bolje znati kad je stvarno počeo da radi Opšti crnogorski zbor, koji šest i po decenija kasnije na temu piše piše: „Važnu ulogu u pogledu održavanja cjeline Crne Gore odigrala je institucija crnogorskog zbora. Zbor Crne Gore, pominje se, koliko je do sada poznato, već 1500. godine. Zbor je odigrao krupnu ulogu u okupljanju i političkom ujedinjenju Crnogoraca“⁴

Ipak, griješe li Vitni Voren: profesor fon Rojc?

Zašto njihove apodiktičke sudove, da je Crna Gora svoje istorijsko bivstvovanje započela kao nezavisna republika, u kojoj građani na opštem zboru biraju šefa države, te da oni teško

² *Zbirka dokumenata o ljudskim pravima i slobodama*, Priredio Milan Vešović, Beograd, 1998, str. 315–322.

³ Aleksandar fon Rojc, u: Jevto M. Milović, *Petar II Petrović Njegoš u svom vremenu*, Titograd, 1984, str. 85.

⁴ Branko Pavićević, *Stvaranje crnogorske države*, Beograd, 1955, str. 6.

moгу da shvate državnu vlast koja bi ih na nešto prisiljavala, nije do sada opovrgao nijedan crnogorski historičar, pozivajući se na barda svoje nauke?

Da li su Vorenovi i fon Rojcovi sudovi plod boljeg i dubljeg poznavanja historije Crne Gore, nego svih crnogorskih historičara, ili su tek puki, efemerni, prijateljski gestovi hrabrenja Crnogoraca da izdrže u iskušenjima koja su im nezasluženo nametnuli njihovi „pokrovitelji“, odnosno ratni „saveznici“ – koje, kao takve, „ne treba dirati“?

Je li Crna Gora, zbilja, ono što Vorenov sud implicira – stara demokratska država, koja zaslužuje svako poštovanje i kao takva treba i dalje da postoji – ili se ipak radi o srpskoj enklavi, koja je završila svoju privremenu vojnu ulogu i koju, stoga, „prirodno“ treba vratiti njenoj „matici“, kako su – odobravajući odluke Podgoričke skupštine iz 1918. godine – prosudili i presudili predstavnici velikih sila, uključujući i Vorenovu domovinu? I, jesu li Crnogorci toliko osjetljivi na naredbe državne vlasti, kako to implicira fon Rojcov sud?

Odista je teško reći da su Vitni Voren i Aleksandar fon Rojč toliko poznavali historiju Crne Gore, da su na toj spoznaji mogli da zasnuju onako izričite sudove. Postoje, međutim, načini da se utvrdi tačnost njihovih sudova. Njih predstavljaju nalazi više poznatih historičara koji se tom tematikom bave, praćeni znatnim brojem konkretnih podataka o dešavanjima koja takav nalaz potvrđuju.

Kao opšti, kratki prigodni uvod u svojevrsnu psihološko-etičku i sociološko-političku osnovu na kojoj se temelji argumentacija za iskaze i sudove historičara na temu crnogorske demokratije, slobode i saouprave, mogu da posluže djelovi izvještaja Opšteg crnogorskog zbora od 6. avgusta 1817. godine, dostavljeni miropolitu Petru I radi prosljeđivanja guverneru Dalmacije, povodom njegovog traženja da se riješe neka pogranična pitanja i problemi između Crne Gore i Austrije.

Riječ je o sadržajima koji u stilsko-jezičkom pogledu, možda, nijesu na nivou čuvenih pisama ruskom caru i svetom Sinodu ruske pravoslavne crkve iz maja 1804. godine, ali po svemu drugome, suštinski važnom, nadilaze i ta pisma i sve druge crnogorske akte poslate bilo kada, i bilo kome inostranom subjektu. Oni glase:

- da Opšti crnogorski zbor oštro zamjera aktuelnim austrijskim vlastima što ne dozvoljavaju da se sporna pitanja i problemi među dvijema zemljama rješavaju putem zajedničkih komisija, kako je to činjeno od 1797. godine, već smatraju da je, u odnosu na njihove pisane zakone i uređene pravne institucije, crnogorsko sudstvo, koje se zasniva na običajnom pravu, mnogostruko nedostatno i znatno bliže varvarskom dijeljenju pravde, nego modernom pravosuđu;

- da crnogorski narod ne poriče da je lišen „blagodjetelnije(h) sredstava, s kojima se ostali narodi i braća Evropejci polzuju i odlikuju s naukama prosvješćenija i hudožestvah“, ali da je uzrok tome bilo „jestestvenoe položenije“ Crne Gore, koja je „bila svađer na udaru Azijatima, koji su do nedavnoga vremena pritjesnjavali i velikomoćne države evropejske“, koje su, „može bit po prinuždeniju turskom“, smatrale i Crnogorce „od Turaka zavojevanim narodom“;

- da mi (Crnogorci – R. R.) „nikad nijesmo priznali turskog vladateljstva“, već smo uspjeli „svojeoga otečestva presvijetlu slobodu i nezavisimost predkov naših s kroviju našeju obdržat i iskupit, i tako jošte mi jedini u prvobitnom stanju prirode proste nahodimo se“;

- da takvo što ne može biti razlog za odbacivanje crnogorskog sudstva i negiranje onoga vrijednog u njemu, „koje prirodu, čest i vjeroispovedanije podkrepljuje“, budući da je to „preimušćestvo svobodnoga Naroda i samo svobodni čojek može o tom misliti i to prvo upravo poznati, kako je u svobodnoj zemlji živjeti i pravdu čelovječestva rukovostvovati“;

- da crnogorsko sudstvo ne zaostaje za drugima u sposobnosti i samostalnosti svojih sudija i u njemu ne mogu opstati oni „koji ne poznaju crnogorsku prirodnu sistem, zbog koje se Crna Gora može klasičeskom zemljom svobode nazivati“;

- da takvo naše nasljedstvo, od praotaca naših, ne može biti štetno za susjedne poretke i vladare, budući da „zakone od prirode ne vrijeđaju“;

- da, zbog svega toga, a radi uspostavljanja mira pograničnog... „za stvari stare i za sva zla, koja su se slučajila pod raznijem praviteljstvama među Bokeljima i Crnogorcima s niže upisanim objasnenijem obšte-narodnje jednodušno zaključujemo kako sljedeje:...“.⁵

Nakon ovih iskaza slijedi objašnjenje, u četiri tačke, o tome kako bi, između dvije države, Crne Gore i Austrije, i dva naroda, trebalo „pogranične stvari rješavati“, odnosno organizovati zajedničke sudove i suditi, prije svega za najteže zločine, ubistva i slično, jer je u interesu obiju strana „mir i susjedsku ljubav obdržati“.⁶

⁵ Više o tome u: Dušan Vuksan, *Građa za istoriju Crne Gore (1245-1851)*, Knjiga prva, Podgorica, 2007, str. 412–415.

⁶ *Isto*, str. 415. Slijede potpisi: „Gubernator Vukale Radonić. *Katunska Nahija*: serdar Jovan Petrović, serdar Manojlo Vukotić, serdar Đikan Martinović, serdar Sava Mijušković, vojvoda Mihail Vukotić, knez Vukolaj Bogdanović, knez Vukolaj Pejović, knez Šutan Kostić. *Riječka Nahija*: serdar Nikola Đurašković, vojvoda Markiša Đurašković, knez Stefan Kaluđerović, knez Grujica Lopičić, knez Stefan Knežević. *Crmnička Nahija*: serdar Sava Plamenac, vojvoda Bogdan Vukosavović, vojvoda Milo Vojvodić, knez Stanko Knežević, knez Mitar Đurović, knez Marko Barjamović. *Lješanska Nahija*: vojvoda Vukolaj Uskoković, knez Petar Kažija, knez Mrkoje Vukčević. *Bjelopavlička Nahija*: serdar Mihailo Bošković, vojvoda Jovan Knežević, vojvoda Radovan Đurović, knez Vuksan Knežević, knez Radovan Pavković. *Piperska Nahija, Rovca i Morača*: vojvoda Radovan Božović, vojvoda Ilija Piletić, serdar Petar Daničić, vojvoda Mina Radulović, knez Jovan Popović, knez Jovan Crnac, knez Raško Boković.“

Da li prezentirani iskazi iz pisma Opšteg crnogorskog zbora od 6. avgusta 1817. godine, koji ovom dokumentu daju sve atribute autentičnog *manifesta slobode*, čiji odnos prema principima prirodnog prava – bitno nadilazi čak i glavne spise građanskih revolucija, poput američke *Deklaracije prava* (1776), odnosno francuske *Deklaracije prava čovjeka i građanina* (1789), imaju „pokriće“ u faktičkom biću i bitku crnogorskog plemena?

Odražava li navedeno pismo Opšteg crnogorskog zbora pravu prirodu i faktičku poziciju ovog tijela, kao najvišeg političkog i državnog organa u Crnoj Gori, odnosno njegove stvarne ingerencije i prava, kako na unutrašnjem, tako i na vanjskopolitičkom planu u posmatranom periodu?

Da li je crnogorsko sudstvo, utemeljeno na običajnom pravu, na nivou sudova čija se djelatnosti zasniva na pisanim zakonima, u okviru institucionalno čvrsto i jedinstveno ustrojenih pravnih sistema?

Je li crnogorska država, oslonjena na ovako konsteliranu i konfiguriranu političko-pravnu strukturu, i arhitekturu jednako država kao i političko-pravni entiteti i kolektiviteti sa istim nazivom, koji se formiraju i funkcionišu na emanatima i postulatima građanskih revolucija, samo malo više slobodnija i demokratskija od njih?

Da – opšti je, zajednički, odgovor na sva ova pitanja! A zašto je taj odgovor nužno takav – predmet je sljedećih nekoliko objašnjenja.

I

„Da“ – kao odgovor na prvo pitanje – osim iz mnogih drugih činilaca „živog života“ tzv. patrijarhalno-plemenske faze u razvoju crnogorskog društva i države, proizilazi i iz fakta da uspostavljanje tuđinske vlasti i pravnog poretka na dijelu crnogorske teritorije, kao i nedostatak čvrste centralne vlasti na njenom sačuvanom slobodnom dijelu, nije značio potpuni

prekid sa kulturnom tradicijom uopšte, pa ni sa političkom, kulturom i državno-pravnom tradicijom Prevlisa, Duklje, Zete i Crne Gore iz doba Crnojevića. Ovo uprkos tome, što u relativno labavom savezu prilično autarkičnih društvenih grupa kakve su bile crnogorska plemena, koja su vjekovima opstojala na suženoj teritoriji izvan gradova i kulturnih i administrativnih centara, nije bilo nimalo lako očuvati ni raniji pravni i politički sistem jedne dobro organizovane države, ni duhovnu kulturu koja takvoj državi odgovara. Razlog tome bio je u činjenici: „Plemensku organizaciju u Zeti – Crnoj Gori nije rastočila ni vizantijska, ni mletačka, pa ni osmanska uprava. U srednjevjekovnoj i novovjekovnoj istoriji Crne Gore plemena nijesu nestajala, pa ponovo vaskrsavala, kako se često piše i govori. Ona su se zapravo transformisala iz rodovskih u teritorijalne organizacije, najčešće tako što je u bratstvu sačuvan trag o značenju i čuvanju ostvarenog prestiža“.⁷

Kad se govori o plemenskoj organizaciji i tradiciji u Crnoj Gori, ne misli se na njene teritorijalno manje ili više izdijeljene socijalno-ekonomske entitete i političke kolektivitete, koji opstojavaju kao neka vrsta kooperativne dopune, pa čak i sastavnog dijela okupatorske osmanske organizacije društva i države, kako bi se to dalo naslutiti iz njihovog opisa koji daje profesor Andrijašević u svojoj studiji o dinastiji Petrović-Njegoš. On, naime, na tu temu, kaže: „U želji da sa što manje izdataka i vojnih snaga obezbijedi mir i poredak u Crnoj Gori, ali i da osigura njenu ekonomsku održivost, osmanska vlast pronalazi pomagača u crnogorskoj plemenskoj organizaciji i njenom glavarskom sloju. Plemenska organizacija dobija odeđena autonomna prava, a crnogorsko stanovništvo, koje se uglavnom bavilo stočarstvom, dobija niže poreske obaveze.

⁷ Đorđe Borozan, *Dinastije Vojislavljevići, Balšići, Crnojevići*, Cetinje, 2015, str. 291.

Takvim privilegovanim položajem, oni prihvataju osmansku državu s visokim stepenom lojalnosti, živeći u okviru osmanske države kao društvo sa očuvanim plemenskim institucijama. Pored sloja plemenskih starješina, crnogorska plemena imaju i zajedničke institucije: Glavarski zbor i Opšti crnogorski zbor. Glavarski zbor čine starješine svih plemena koje se povremeno sastaju i odlučuju o najvažnijim pitanjima zajednice, a Opšti crnogorski zbor (ili samo Zbor) je skup svih odraslih muškaraca pripadnika crnogorskih plemena, koji se sastaju jednom godišnje. Zbor je imao pravo i da se kao predstavničko tijelo Crne Gore obraća osmanskoj vlasti. U vrijeme osmanske vlasti, duhovno jedinstvo crnogorskih plemena održava Cetinjska mitropolija, a njen mitropolit je, nakon odlaska posljednjeg svjetovnog vladara, važio za najznačajniju ličnost Crne Gore.“⁸

Problem sa ovom konstatacijom je u tome što bi, na primjer, teško bilo objasniti:

- u odnosu na koje je to faktičke domicilne namete, u Crnoj Gori nezahvaćenom feudalizmu, osmanska okupacija donijela olakšice crnogorskom stanovništvu koje se bavilo stočarstvom, da bi zbog takvih privilegija prihvatilo osmansku državu s visokim stepenom lojalnosti, budući da je druga prava – da ima zajedničke institucije i slično – i prije uživala;

- ko je taj od koga Opšti crnogorski zbor traži odobrenje i ko mu daje pravo da se „kao predstavničko tijelo (slobodne – R. R.) Crne Gore“ može obraćati osmanskoj vlasti;

- ko i što održava duhovno jedinstvo crnogorskih plemena prije nastanka Cetinjske mitropolije, odnosno dolaska i odlaska Osmalija sa ovih prostora;

- kakve veze s crnogorskom plemenskom organizacijom ima to što je čelnik te Mitropolije „nakon odlaska posljednjeg svjetovnog vladara, važio za najvažniju ličnost Crne Gore“, te ko je,

⁸ Živko Andrijašević, *Dinastija Petrović-Njegoš*, Cetinje, 2016, str. 31.

kada, na osnovu kojih kriterijuma i u koju svrhu radio istraživanje kojim je došao do takvog rezultata?

Da se i ne govori o tome – da su bar dvojica, od pet mitropolita koliko ih je u Crnoj Gori u XVIII vijeku bilo, prema ocjenama koje je sam profesor Andrijašević izrekao o njima, i objektivno i subjektivno bili veoma daleko od tog nivoa.

Kad se govori o plemenskoj organizaciji i tradiciji u Crnoj Gori, ne misli se ni na motivacionu potku i političku kulturu njenih sljedbenika, na koju snažno asociraju veoma zanimljivi rezultati naučnih istraživanja profesora Novaka Kilibarde. Riječ je o zaključku da je siromašnom dijelu „našega naroda“ pod Osmanlijama svuda bilo jednako i – daleko bolje nego prije njihove najezde na Balkan. Jer, kako pripovijeda ovaj autor, rajetin je po *Kanonu Sulejmana Zakonodavca* „bio dužan da na imanju svoga timarnika kuluči dva dana godišnje“, dok je po *Zakoniku cara Dušana*, koji je kao i svekolika zakonska normativa hrišćanskih država na Balkanu specifikacija vizantijskog zakonika, sebar „bio obavazan da dva dana sedmično kuluči na imanju svojega vlastelina“. ⁹ Doda li se tome još i autorova „pretpostavka“, da i „pored toga što su izvor enormnih prihoda crnogorske kneževine kojom upravlja Ivan Crnojević bile solane na bokeškom primorju koje pripadaju Crnoj Gori... dažbine crnogorskog življa koje potražuje država bile analogne velikim državnim naporima koji se osobito ogledaju u formiranju prijestonice i podizanju manastira na Cetinju“, ¹⁰ eto osnova za tvrdnju da je „namet na vilajet“ u Crnoj Gori crnojevičkog vremena, bio ravan onom u Srbiji u doba zidanja Smedereva, ako ne i veći. Što tek reći za utisak koji, u tom pogledu, ostavlja Kilibardina opservacija: „Da je kneževski dvor Crnojevića

⁹ Novak Kilibarda, „Crnogorska usmena književnost – feljton“, *Pobjeda*, Podgorica, 11. mart 2016, str. 20.

¹⁰ *Isto*, 16. mart 2016, str. 25.

imao nezanemarljivu ekonomsku osnovu, u koju su uvirali dažbinski dotoci crnogorskoga življa, osvjedočava i priličnost kneza Đurđa Crnojevića, Ivanova nasljednika, da na Cetinju instalira gutenbergovu štampariju u kojoj se objavljuju knjige s vrhunskom opremom“.¹¹

Problem sa navedenim Kilibardinim nalazima je u tome:

- što, kako je već rečeno, „plemensku organizaciju u Zeti – Crnoj Gori nije rastočila ni vizantijska, ni mletačka, pa ni osmanska uprava“;

- što se na „prostorima srednjovjekovne Crne Gore, jedinstvo svjetovne i duhovne vlasti ostvarivalo... po modelu vizantijske simfonije, svjesno uređenim svojinskim obavezama i pravima vlasnika i posadnika, pri čemu je iz porodičnog i bratstveničkog posjeda, kroz snagu, uticaj i moć plemena izrastala socijalna kategorija slobodnog seljaštva“;¹²

- što će takvo uređenje, „u crnogorskom slučaju, opstati uprkos hijerarhijski uređenim feudalnim odnosima, baš zahvaljujući plemenskoj samoupravi prema državi i crkvi“;¹³

- što Opšti crnogorski zbor bira najvišu političku, odnosno državnu vlast u zemlji, uključujući i njenog inokosnog šefa (kad je ovoga bilo) i prije Crnojevića, i u vrijeme Crnojevića, i sve do proglašenja Crne Gore u knjaževinu.

Kad se govori o plemenskoj organizaciji i tradiciji u Crnoj Gori, ima se u vidu – od njenog nastanka poznati, originalni, funkcionalni, demokratski, datim geografskim okolnostima prilagođeni oblik teritorijalnog organizovanja, odnosno od svake eksterne prinude oslobođeni društveni i politički okvir socijalno-ekonomskog, psihološko-etičkog i kulturno-duhovnog zajedništva u kome su njegovi subjekti najbliži mogućnosti:

¹¹ Isto.

¹² Đorđe Borozan, *Op. cit.*, str. 291

¹³ Isto.

- da, u najvećoj mjeri, očuvaju nenarušenim esencijalne vrijednosti svojih prirodnih prava;¹⁴

- da i onda kada su najviše upućeni jedni na druge, i zavise jedni od drugih, ne dovedu u pitanje individualna prava i slobode;

- da se optimalno sačuvaju prostor i potreba za iskazivanjem sposobnosti i potencijala svakog pojedinca, čiju cjelishodnost vrednuju svi, a učinke u odgovarajućoj mjeri polzuju i on i kolektivitet kojemu pripada;

- da nađe odgovarajuću mjeru uže i šire porodične i ine organizovanosti, te karakter i sadržaj pravila koja su i kod iskazivanja vlastitog „ja“, i u širim međusobnim odnosima, podjednako obavezni za sve.

Sve je to moguće zato što pleme opstojava kao kolektivitet slobodnih, jednakih i ravnopravnih, koji u datim okolnostima ima puni smisao. Crnogorac tog vremena, kako ga opisuje ruski istraživač Pavel Apolonovič Rovinski, ratnik je u čijim grudima bije junačko srce: „Nastup njegov je smion, držanje mu je muško, na njemu je uvijek ono što mu je najdragocjenije – oružje“.¹⁵ Taj surovi ratnik i prekaljeni borac, koji, kako Rovinski na drugom

¹⁴ Poimanje „prirodnih prava“ u crnogorskom društvu vremena o kome je riječ najbliže je onome što Tomas Hobs podrazumijeva pod tim pojmom, kad kaže: „Priroda je ljude stvorila jednakim u pogledu tjelesnih i duhovnih sposobnosti, tako da, iako ponekad može da se naiđe na nekog čovjeka koji je tjelesno očigledno jači ili je življeg duha od drugih, ipak, kad se sve zajedno uzme u račun, razlika između čovjeka i čovjeka nije tako velika da bi jedan čovjek na osnovu te razlike mogao da zahtijeva ma kakvu korist na koju drugi ne bi mogao pretendovati isto tako kao i onaj prvi. Jer što se tjelesne snage tiče, i najslabiji ima dovoljno snage da ubije najjačeg, bilo pomoću potajnih mahinacija bilo pomoću udruživanja sa drugima koji se nalaze u istoj poziciji kao i on.“ (Tomas Hobs, *Levijatan*, Beograd, 1957, str. 113).

¹⁵ Pavel Apolonovič Rovinski, *Zapisi o Crnoj Gori*, Podgorica, 2001, str. 75.

mjestu kaže, ni za šta nije htio da zna „osim za rat“,¹⁶ ne podnosi nijednu organizaciju zasnovanu na hijerarhijskim odnosima i spolja nametnutim autoritetima i pravilima. Pleme mu omogućava da bude upravo takav, jer je sve u njemu izborno i stvar dobrovoljnog pristanka, i jer svaki njegov pripadnik ima pravo da na opštem zboru, ili drugom prigodom, kaže što misli i da ne prihvati mišljenje drugog.

Onome, što o plemenskoj organizaciji i tradiciji u Crnoj Gori još treba znati, u mnogom pogledu je, vjerovatno, najbliži Nikola Škerović. To naročito važi za njegovu konstataciju: „Međuplemenski odnosi, ugovori i sporazumi, sukobi i mirenja, stvaranje saveza za zajedničku akciju, za napad i odbranu na Turke i od Turaka, ispunjavaju život naših plemena kroz nekoliko vekova sve do nestanka turske imperije i njene sile na Balkanu. Na takvoj krvavoj, nemirnoj praksi izgrađena su i utvrđena životna pravila i postupci za međuplemenske i međunarodne odnose i dodire... koje čine znatan doprinos za izgradnju normi i oblika međunarodnog prava.“¹⁷

O plemenskoj organizaciji u Crnoj Gori – osim tih krucijalnih razloga zbog kojih domicilno društvo i država sa svojim političkim, pravnim, etičkim i drugim šire shvaćenim kulturnim osobenostima, nijesu, ne samo nestali, nego ni poklekli pod tako teškim teretom vlastite istorije, kakav je bio onaj što im ga je donijelo prestrojavanje iz srednjovjekovlja u novo doba, u uslovima gotovo neprekidnog rata i gubitka znatnog dijela svoje teritorije – valja reći još i sljedećih nekoliko stvari.

U prvom redu, to je činjenica da crnogorsko pleme, iako relativno zatvorena i samodovoljna društvena zajednica – više pogodna za konzerviranje arhaičnih, nego za promociju novih i

¹⁶ *Isto*, str. 64.

¹⁷ Nikola Škerović, „Naše pleme novoga doba“, *Istorijski časopis*, Beograd, 1954–1955, knj. V, str. 265.

progresivnih socijalno-političkih i inih orijentacija i solucija – od svog nastanka ima sva bitna svojstva veoma uređene organizacije, među kojima se posebno ističu: svijest o svom postojanju; pravila unutrašnje komunikacije i odnosa; ustaljeni oblici normalnog odvijanja i kontrole društvenog života; sredstva za suzbijanje svakog narušavanja tog sklada. Osim toga, pleme čine ljudi iz čije svijesti, i navika, nije bilo moguće sasvim potisnuti i obesnažiti sve ono što se ranije vjekovima kristalisalo u njihovoj državno-pravnoj i političkoj i kulturnoj tradiciji uopšte, budući da su u pitanju korijeni koji se – kako ističe Pavel Apolonovič Rovinski, ruski istraživač koji je dugo boravio u Crnoj Gori i nesumnjivo je dobro poznao – ne mogu prekinuti, a da se time ne prekine istorija Crne Gore.¹⁸ Naprotiv, te tekovine se, na osoben način, ispoljavaju tokom čitavog perioda crnogorskog plemenskog uređenja i dominacije primjerenih mu oblika i sadržaja društvene svijesti.

Zatim, Crna Gora nikada, pa ni u vrijeme neospornog osmanskog prisustva na dijelu njene teritorije, nije bila dio onog društvenog sistema Otomanskog carstva, kojega Almond i Koleman ovako opisuju: „Autoritet vlasti, gotovo u potpunosti utemeljen na oporezivanju, držanju vojske i drevnom tradicijom dinastičke vladavine, najneposrednije se osjećao u gradovima, manje neposredno u selima i gotovo nimalo u plemenima. Provincijama su vladali vojni guverneri ili feudalni zemljoposjednici uz tek povremeno uplitanje metropole. Nomadska plemena živjela su u nečemu što jedan prikladan arapski idiom naziva ‘zemljom prkosa’, ne priznajući nikakvi vanjski autoritet. Gradsku privredu su uveliko regulisale nezavisne zanatske gilde. U čitavoj zemlji svako selo je bilo samodovoljna jedinica, kako ekonomski tako i politički. Glavni izaslanik vlasti u selu, sakupljač poreza, nije u tolikoj mjeri bio vladin

¹⁸ Pavel Apolonovič Rovinski, *Zapisi o Crnoj Gori*, str. 455.

službenik kao što je to bio ugovorni preduzetnik koji se za svoje isplate poslodavcima namirivao što je bolje mogao. Selo je često zajednički odgovaralo za uplatu poreza, što je još više smanjivalo kontrolu vlasti nad seljakom kao pojedincem. Čak je i zakon uveliko bio izvan djelokruga vladara, čiji su dekreti tek neznatno upotpunjavali ili modifikovali opštu strukturu religijskih zakona i lokalnih običaja.¹⁹ Društveni život izvan tog sistema, i njemu nasuprot, ne samo što je omogućio očuvanje vlastite kulture, nego je ovu, zbog njene izuzetno narasle uloge u obezbjeđivanju opstanka zemlje i naroda, još više razvio.

Dalje, ni to što se plemenska demokratija u Crnoj Gori razvija u vrijeme kada u susjednim zemljama uveliko opstojava feudalizam, sa kojim je makar zbog trgovinske razmjene morala biti u nekoj interakciji, nije bitnije uticalo na njen karakter, u smislu da je pod njegovim uticajem gubila dio svojih važnih socijalno-ekonomskih i psihološko-etičkih obilježja. Društvena i politička rascjepkanost u feudalizmu, u smislu da ne postoji jedna i jedinstvena (centralna) vlast, posljedica je izjednačene moći većeg broja pojedinaca koji su neprikosnoveni gospodari na svom prostoru (feudu). U crnogorskim plemenima se, naprotiv, radi o gospodstvu kolektiviteta, koji unutar sebe jeste strukturiran, ali ne na način da bilo koji pojedinac u njemu ima vrhovnu vlast, ili dominantan ekonomski, politički i ini uticaj.²⁰ Na ovo potonje

¹⁹ Gabriel A. Almond – James Coleman, *The Politics of the Developing Areas*, Princeton, 1960, str. 278-279.

²⁰ „Crnogorcima je teško bilo upravljati i kada su bez oružja, a kamoli pod oružjem. I najugledniji crnogorski glavari, uključujući i vladike, osjetili su bijes običnog plemenika... Glavari su pod punom kontrolom javnog mnjenja. Nijedan starješina, koliko god bio autoritativan, nije smio javno uraditi ništa što je bilo u suprotnosti sa plemenskim duhom i moralom. Crnogorac je čovjek koji, ako ne odlučuje, voli da se pita.“ (Gligor Stanojević, *Crna Gora u doba Kandijskog rata 1645–1669*, Beograd, 1953, str. 30).

nije moglo da utiče, čak ni to što je privatna svojina u crnogorskom plemenu, u principu, imala ista svojstva i funkciju kao i bilo gdje drugo. Neplodnost zemljišta, stalno ratovanje, česte pljenidbe i pustošenja, učinili su da ona ne proizvede sasvim one oblike i sadržaje u razvoju zemljoradnje, stočarstva, zanatstva, trgovine i drugih privrednih grana i zanimanja, koji bi doveli do izrazitijeg ekonomskog napretka, a time i do veće imovinske nejednakosti ljudi, odnosno društvenih odnosa (nadređenosti i podređenosti) koje takav poredak podrazumijeva. Osim toga, u crnogorskom plemenu slobodni seljak je čuvao svoje vlasništvo, a plemenska teritorija je imala i svoje posebne oblike, makar formalno, jednakopravnog korišćenja kolektivne svojine (komuna). Isto tako, „iz porodičnog, rođačkog, bratstveničkog, plemenskog i sveplemenskog imovinski uređenog odnosa, formirao se sistem interesne zaštite, bilo da se radi o odbrani sopstvene ili prisvajanju susjedne teritorije“, koji je u plemenskoj organizaciji našao „model opstojanja u različitim uslovima političke i duhovne nadređenosti“.²¹

Najzad, crnogorsko pleme, uprkos tome što ima gotovo istu spoljnu formu i sve unutrašnje ustanove i funkcije karakteristične za tu vrstu društvene organizacije uopšte, ima i neke specifičnosti nepoznate na drugim prostorima. Dakako, i u njemu se, kao i u svim oblicima tzv. vojne demokratije, rat i organizacija za rat (koji se vodi radi osvete, radi proširivanja teritorije na kojoj se živi ili, naprosto, radi pljačke) smatraju, ne samo lakšim i časnijim zanimanjem od bilo kojeg drugog, već i prirodnim načinom sticanja sredstava za život. I u njemu su lično dostojanstvo, iskrenost, odvažnost i junaštvo, praćeni još i (religioznom) duševnošću i odgovornim odnosom prema kazanoj (osobito zadatoj) riječi, izdignuti na nivo „karakternih crta“ koje mora da ima svaki vojnik.²² I u njemu se odanost stvarnim, ili izmišljenim zavjetima predaka,

²¹ Đorđe Borozan, *Op. cit.*, str. 291.

²² „Junaštvo ne bi postalo životni ideal da u njem nijesu bile sadržane velike

izjednačava sa fanatizmom, koji jednako prati i prezir vlastite smrti i nipodaštavanje svih koji nijesu spremni da stanu „na crtu“ časnog života. Ipak, postojani društveni red u crnogorskom plemenu emanira iz autentične visoke političke kulture i moralne i pravne svijesti njegovih pripadnika, te visokog nivoa njihove interne i eksterne komunikacije, koja u ponekim prilikama vrhuni u spremnosti i sposobnosti da se bez bilo čijeg posredništva bave i složenim poslovima vanjske politike. Poznati Gezemanov opis forme i suštine plemenske organizacije odnosi se, u principu, na svako crnogorsko pleme, a on glasi: „Vrhovni poglavica pojedinih plemena bio je najistaknutiji član plemena, vojvoda, prvobitno sigurno najhrabriji i najmudriji, prvenstveno zacijelo i biran ili prećutno priznavan kao najbolji. Ovo glavarstvo je, kao i sva druga, bilo bez ikakve nagrade i nasljedno. Poglavica je sudija, upravitelj za unutrašnje poslove plemena i diplomata za spoljašnje; u idealnom slučaju i vojskovođa pri zajedničkim poduhvatima plemena. On je uz to sa svojom kućom utočište u gladi i nevolji, uzor dobrog domaćina, primjer gostoprimstva i izvor novosti. Zavisao je u najvažnijim odlukama od narodnog skupa, ili u najmanju ruku od javnog mišljenja plemena.“²³

Crnogorska plemena su, dakle, „hermetizovala najbolje moralne i duhovne osobine naroda, razvijajući ih i usavršavajući ih na osnovu sačuvane svijesti o narodnom i državnom integritetu stare zetske države“.²⁴ Otuda je i političko i duhovno zajedništvo

vrijednosti za razvoj društva, da ono nije bilo socijalno i etički nužno. Rat i četovanje zahtijevali su iskustvo, hrabrost, vještinu, i zato junak uživa veliki ugled. Zanimanja koja su skopčana sa sitnim strpljivim radom odgovaraju slabijima. Riječ ‘nemrčipuška’ vjerovatno iskazuje prezir prema ljudima bez ratničkog iskustva.“ (Gligor Stanojević, *Crna Gora u doba Kandijskog rata 1645–1669*, str. 18–19).

²³ G. Gesemann, *Heroische Lebensform*, Berlin, 1943, str. 58.

²⁴ Slobodan Tomović u komentaru o Njegoševim djelima. Petar II Petrović Njegoš, *Spjevovi*, Podgorica, 2004, str. 527.

u crnogorskom plemenu, baš kao i njegovo običajno pravo, izraz i odraz kako objektivne integracije njegovih pripadnika, zasnovane na uzajamnom povjerenju, jedinstvenim osnovnim ciljevima i istovjetnim zadacima, tako i svijesti o potrebi žrtvovanja ponekog ličnog interesa i individualnog prava radi opšteg dobra, sloge i jedinstva. Poredak u plemenu, zasnovan na moralnoj uravnoteženosti i jednakim pravima i obavezama za sve, proizilazi iz uvjerenja ljudi da je to uslov njihovog opstanka. Zato ga oni doživljavaju kao jedino moguć, a njegovo očuvanje smatraju prvom obavezom.²⁵ U izvršavanju te obaveze, pak, kao i uopšte u međusobnim odnosima, izuzetno cijene čojstvo, plemenitost, duševnost i slobodu. Čast, ponos, obraz i ugled – lični i plemenski – smatraju neupitnim vrijednostima i nijesu spremni da izvrše bilo čiju zapovijest, ukoliko se ova kosi sa njihovim shvatanjem autonomije ličnosti i njenog dostojanstva. Pri tome, „kao kruna moralne utakmice za čast i počasat, kao vrhunac ljestvice na koju se može popeti neki član plemenske zajednice, stoji čojstvo“.²⁶ Bez čojstva, junaštvo, sva slava i sve druge vrline, nemaju punu vrijednost. Stići do čojstva, kome je junaštvo samo jedna od više pretpostavki, nije lako i podrazumijeva ono što Gezeman lapidarno formuliše na ovaj način: „Ispuni najprije plemensku i nacionalnu dužnost, budi domaćin, ratnik, oslonac svoje kuće, svoga bratstva, svoga plemena, svoga naroda; zatim

²⁵ „Od svih osjećanja kolektivne pripadnosti i međuljudske zavisnosti čovjeka u intelektualnom i duhovnom smislu, najjače je i najintimnije plemensko osjećanje. Iako je Crna Gora podijeljena na često sukobljena plemena, Crnogorci su narod vezan zajedničkom vjerom, tradicijom, kulturom, psihičkim osobinama i jedinstvenom teritorijom“ (Gligor Stanojević, *Crna Gora u doba Kandijskog rata 1645–1669*, str. 33). Otuda: „Veća nesreća ne može zadesiti Crnogorca od gubitka plemenske pripadnosti. Čovjek izvan plemena jeste biće bez zaštite i sigurnosti“ (*Isto*, str. 31).

²⁶ *Crnogorske anegdote*, Antologija, Titograd, 1967, str. 29.

ispuni zakone junaštva, a tek onda možeš sebi da dozvoliš da ratnika i junaka u sebi savladaš i da se poneseš ka čojstvu.“²⁷

Na tim i sličnim vrijednostima i osobenostima opstojavalo je, i istorijski djelatno potvrđivalo smisao svog postojanja, crnogorsko pleme kao najviši oblik zajedništva ljudi u Evropi drugog milenijuma A. D.:

- u kome slobodni seljaci, vlasnici svojih imanja i posjednici vlastitog oružja, čine relativno najbrojniju grupaciju siromašnih, ali svim junačkim i viteškim vrlinama odanih plemića u jednoj zemlji Starog kontinenta, koji nikad nijesu zastali, ili pokleli u borbi za ono što biološku jedinku vrste kojoj pripadaju čini čovjekom;

- čija česta neposlušnost prema „gospodarima“ u mantijama, ali i onim drugim, kao i otpor prema njihovim „projektima“ centralne vlasti u zemlji, ne proizilazi – ni iz sklonosti ka anarhizmu, ni iz želje plemenskih glavara da stvaraju svoje feude, ili i sami postaju vlasnici bilo koje otuđene moći, već iz latentne, ili otvorene pobune protiv svih oblika i sadržaja bezvlašća i bezdušne eksploatacije od strane „gospodara“ i njihovih pokrovitelja;

- koje ima pecizno definisan i veoma postojan unutrašnji institucionalno ustrojeni red i poredak, sa odgovarajućom, na eminentno samoupravnoj osnovi konstituisanim, najvišim organima političke, vojne i sudske provenijencije;

- čija međusobna povezanost, takođe počiva na slobodno i dobrovoljno utvrđenim opšteobavezujućim pravilima, koje promoviše i o čijem se sprovođenju stara Opšti crnogorski zbor, kao najviši politički i državni organ u zemlji, sa svim ingerencijama u Bodenovom smislu shvaćenog suverena – da narod, rusooovski rečeno, „skupljen na zboru“, donosi zakone, bira najviše državne organe i objavljuje rat²⁸ – čije su odluke obavezujuće za sve društvene i političke subjekte u zemlji;

²⁷ G. Gezeman, *Op. cit.*, str. 208

²⁸ *Država i Politika*, Beograd, 1961, knj. I, str. 39.

- u kome, uprkos mnogobrojnim teškoćama i iskušenjima kroz koje je crnogorsko društvo prolazilo tokom gotovo čitavog svog povijesnog trajanja, nikad nije prestao da funkcioniše, ni pojedinačni, ni kolektivni monitoring, tj. ono što se uobičajeno naziva javnim mnjenjem, u odnosu na svakog njegovog člana i organ, niti se bilo kada desilo da je nekome od ovih bila irelevantna poruka koju je sa te strane dobijao.

Kao takvo, crnogorsko pleme se pominje u najranijoj (neke vrste – pripremnoj) fazi formiranja dukljanske države. Na to, prilično uvjerljivo upućuje dio teksta iz *Ljetopisa popa Dukljanina*, u kome se govori o velikom saboru održanom sredinom IX vijeka, na kome se dvanaest dana raspravljalo o stanju crkve i setu pitanja vezanih za društveno uređenje i poziciji kralja prema plemstvu i crkvi. Tu su „u prisustvu čitavoga naroda, pročitane stare povelje“, nakon čega je uz opštu saglasnost kralj (Svetopelek) „naredio da se posvete arhiepiskopi: jedan u Soloni a drugi u Duklji“. Kralj je takođe odredio „da niko ne smije ometati na bilo koji način bilo koju crkvu, ili pridržavati makakvu vlast ili gospodstvo, sem sam arhiepiskop ili episkop pod čijom se jurisdikcijom nalazi odnosna crkva“. Poslije toga, „a prema sadržaju povelja koje narodu bijahu pročitane, sam kralj Svetopelek izda svoje povelje, podijeli pokrajine i oblasti svoje kraljevine i odredi njihove međe i granice“. ²⁹ Svjedočanstvo o tako ranoj pojavi iskazivanja narodne volje i opredjeljenja pruža i Đorđe Borozan, kad govori o plemenima podložnim Vizantiji koja su „teško podnosila poreske obaveze“, radi čega u „Odeljanovoj pojavi“ vide „zgodnu priliku“ za „zbacivanje vizantijske vlasti“, odnosno o drugim pojavama i procesima koji ukazuju na to da plemenska struktura iz vremena nastanka dukljanske države kao nezavisne republike, i te kako politički pulsira. ³⁰

²⁹ *Ljetopis popa Dukljanina*, uvod, prevod i komentar Dr Slavko Mijušković, Titograd, 1967, str. 191–194.

³⁰ Živko Andrijašević, *Op. cit.*, str. 46–47.

II

Nijedna društvena organizacija, pogotovo sa svojstvima zajednice, ne može ni opstati, ni potvrditi cjelishodnost svog postojanja, ukoliko nije utemeljena na jasnim opšteobavezujućim pravilima unutrašnjeg ponašanja i odgovornosti, i ako nije hijerarijski ustrojena na način da ima svoje najviše rukovodstvo, izgrađen sistem dnošenja odluka i definisane puteve i sredstva njihovog izvršavanja.

Da sve to, u punoj mjeri, važi i za crnogorsko plemensko društvo, potvrđuju tri za predmet ove priče, i onoga što se njime želi (po)kazati, veoma relevantna autora. Njihovo kazivanje je utoliko interesantnije, što su sva trojica poznati historičari koji slijede „učenje“ o više od dva vijeka vladavine dinastije Petrović-Njegoš, što implicira da su i petorica mitropolita Petrovića bili dinasti i vladali Crnom Gorom.

Prvi autor je Đorđe Borozan, pisac I toma studije *Crnogorske dinastije*. On, na tu temu, između ostalog, piše da su crnogorska plemena „ostala osnovna ćelija društva, čiji su predstavnici sačinjavali glavarski Zbor“, dok je njihove zajedničke interese, na širem planu, objedinjavao i izražavao „Opšti zbor koji se vremenom afirmisao sa svojstvima skupštine koja se znala suprotstaviti odlukama vladara i njihovih nasljednika“.³¹

Drugi, u pomenutom smislu relevantni historičar, je Živko Andrijašević, autor II toma studije *Crnogorske dinastije*. On u tom svom djelu objašnjava kako je mitropolit Danilo Petrović predložio crnogorskom glavarskom Zboru da se formira natplemenski sud sastavljen od plemenskih starješina, čiji bi zadatak bio da presuđuje u sukobima između bratstava i plemena, pa kaže: „Zbor je prihvatio prijedlog, pa je 1713. godine formiran sud od 16 glavara.“³² Taj organ je, kaže dalje Andrijašević,

³¹ Đorđe Borozan, *Op. cit.*, str. 291.

³² *Isto*, str. 41.

funkcionisao kao vrhovno mirovno vijeće, a njegovi članovi, inače najistaknutije plemenske starješine, davali su mu autoritet koji nijesu imali plemenski sudovi. No, ugled sudija i garancija pravednosti koju su oni svojom ličnošću obećavali, nije bila dovoljna da bi se njihova presuda i sprovela, jer za to je trebalo imati ono čega još nije bilo – institucionalizovanu natplemensku represivnu silu. Ovim iskazom Andrijašević pravi novi, veoma važan otklon od ranijih svojih viđenja Danilovih državotvornih akcija tokom 1713. godine. U ovoj studiji, naime, više ne govori kao u svom traktatu o državnoj ideji u Crnoj Gori, iz 2002. godine, kako je mitropolit Danilo formirao sud od 12 glavara, odnosno u svojoj *Istoriji Crne Gore*, iz 2015. godine, o tome da je Danilo bio „prvi crnogorski mitropolit koji je pokušao da ustanovi sud, kao instituciju natplemenske (državne) vlasti“, već o odluci glavarskog Zbora da, na mitropolitov prijedlog, formira sud od 16 glavara. Suština ovog zaokreta je u tome da mitropolit, koji je na čelo Cetinjske mitropolije došao odlukom Zbora, može tom organu da upućuje prijedloge kao i svaki drugi crnogorski glavar, a na Zboru je da odluči hoće li prijedlog prihvatiti, ili ne.

Treći relevantni autor za pomenutu temu, je Gligor Stanojević, historičar koji se više od drugih, na više mjesta, bavio fenomenom crnogorskog plemena. On u svojoj studiji *Crna Gora u doba Kandijskog rata (1645–1669)*, uz navođenje izjave mitropolita Vasilija Petrovića da „Črna Gora jest opšti zbor naroda“, konstatuje: „Opšti crnogorski zbor je prvorazredni društveni događaj. Taj najveći naoružani ‘parlament’ pod vedrim nebom u Evropi toga doba bio je jedino mjesto gdje je Crnogorac znao da obuzda svoj plahoviti temperament. Zborovi kojima je prisustvovalo obično po 2.000 ljudi, a češće i znatno više, proticali su u žučnim raspravama, ali se nikada nije dogodilo da neko potegne oružje. Na Zboru se sretnu mnogi ljudi koji se nijesu vidjeli od prošlog zbora, vide se nova lica i sklope mnoga

poznanstva i prijateljstva. Zbor je prilika da se sazna dosta stvari o ljudima poznatim i nepoznatim, o prilikama u drugim nahijama i plemenima, i tako se čovjek uči i obavještava. Na takvim skupovima plemenik se osjeća jačim i samouvjerenijim. Zbor je bio potvrda njegove šire crnogorske pripadnosti.³³

Iz navedenog se nameće zaključak – da je Zbor bio vrhovno (natplemensko) kolektivno tijelo, čija tradicija seže iz dukljansko-zetskih vremena, te stvarno mjesto legitimnog suverenog odlučivanja crnogorskog naroda o svim, za njega krucijalno važnim vanjskopolitičkim i unutrašnjim pitanjima, što mu je omogućilo da u datim okolnostima održi društveno-pravni, odnosno državni kontinuitet svoje zemlje.

Koliko je taj zaključak tačan, govori više indikatora, među kojima sljedeća četiri imaju posebnu vrijednost i argumentativnu snagu. Riječ je o indikatorima koji se odnose na kompetencije Zbora u pogledu: (1) izbora vladara zemlje; (2) objava rata i zaključenja mira; (3) pregovora sa najvišim organima drugih država i, uopšte, vođenja spoljne politike zemlje; (4) kontrole ponašanja plemena i pojedinih najuticajnijih ličnosti, kao i opšteg stanja u zemlji.

1. U pogledu kompetencija Zbora – kao stvarnog reprezentanta narodnog suvereniteta, i najvišeg organa vlasti u zemlji, koje se konkretno tiču izbora njenog vladara, dovoljno je imati u vidu dva stanovišta iz knjige Konstantina Jirečeka i Jovana Radonića *Istorija Srba*, koja niko do sada nije opovrgao. Prvo stanovište ove dvojice poznatih historičara glasi: „Južnoslovenski vladaci nisu bili apsolutni gospodari, nego su ograničeni bili pristankom svojih savetnika i narodne skupštine“.³⁴ Sadržaj drugog njihovog stanovišta je: „Bilo je dve vrste južnoslovenskih narodnih skupština:

³³ Gligor Stanojević, *Crna Gora u doba Kandijskog rata 1645–1669*, str. 18.

³⁴ Konstantin Jireček – Jovan Radonić, *Istorija Srba (kulturna istorija)*, knj. II, Beograd, 1990, str. 29.

a) skupština pojedinih župa, prvobitna jezgra celine, i b) državne skupštine čitave oblasti, posle formiranja većih grupa. Državni sabor imao je da popuni presto ako je bio upražnjen“.³⁵ Još uputnije od ovih, za razumijevanje crnogorske stvarnosti u tom pogledu, čini se Jirečekovo stanovište: „U Crnoj Gori skupljali su se, još od pamtiveka, plemena i bratstva zbog izbora vođe, zbog sklapanja mira sa susedima, zbog rešavanja pravnih sporova, i to svagda na utvrđenom mestu, npr. u Drobnjacima na ‘Zbornoj Glavici’“.³⁶

Kao potvrda utemeljivosti ovih dvaju stanovišta, bar kad je konkretno u pitanju crnogorska povijest, može se navesti sljedećih nekoliko momenata.

Prvo. Po navodima popa Dukljanina, nakon već pomenutoga prvog velikog Opštega narodnog zbora, kojega je sazvao Svetopelek, sredinom IX vijeka, odžano je još osam zborova na kojima je narod birao vladara. To su bili:

- onaj kada u Travuniju dođoše „banovi..., skupa sa županima i satnicima...“, i Belu „koji se i Pavlimir zove... prihvatiše s počastima i na dan Uspenija Gospodnjeg ustoličiše za kralja“;³⁷

- onaj kada predstavnici naroda, „pošto nijesu imali kralja, sporazumno odmah odu u Dubrovnik i odatle uzmu... Silvestra, koji je jedini bio preostao od poroda slavnoga kralja Prelimira, i postave ga za svoga kralja“;³⁸

- onaj kada „su se sakupila sva plemena“ i poručila Dobroslavu i njegovim sinovima da dođu i... „prezmu kraljevstvo i zemlju svojih predaka“, a „on dođe sa pet svojih sinova... i preuze kraljevstvo“;³⁹

³⁵ *Isto*, str. 30.

³⁶ Konstantin Jireček, *Istorija Srba (politička istorija do 1537)*, knj. I, Beograd, 1990, str. 73.

³⁷ *Ljetopis popa Dukljanina, Op. cit.*, str. 218.

³⁸ *Isto*, str. 230–231.

³⁹ *Isto*, str. 245.

- onaj kada poslije smrti kralja Dobroslava, njegovi sinovi „Mihalja i Saganek, plašeci se da ne navale Grci..., zakleše se pred velikašima zemlje svom bratu Radoslavu i izdaju mu povelju prema kojoj će on i njegovi nasljednici posjedovati dio Zete koji mu je (poslije očeve smrti – R. R.) diobom pripao“;⁴⁰

- onaj kada poslije smrti kralja Bodina, „Mihalja, njegov sin, htjede da ga naslijedi na prestolju, ali zbog zlobe njegove majke (Jakvinte – R. R.) narod to nije htio, već za svog kralja Dobroslava, brata kralja Bodina“;⁴¹

- onaj kada narod, pošto je kralj Dobroslav bio zarobljen od strane brata od strica Kočapara i raškog župana Vukana i proćeran u Rašku, ne htjede drugačije, nego „pošto se sakupi, postavi za kralja Vladimira, sina Vladimirovog, a unuka kralja Mihalje“;⁴²

- onaj kada je Bodinov i Jakvintin sin kralj Đorđe bio kod Skadra poražen od carske vojske i pobjegao u Rašku, a njegov srodnik Grubiša, pošto su ga „izvukli... iz zatvora, po carevoj naredbi bi prihvaćen od naroda za kralja, a vojskovođa“ carev Karlo Jovan Kuman, „ostavivši mu vojsku, vrati se u Drač“;⁴³

- onaj kada se Bodinov sin Đorđe, pošto se vratio sa Rašanima i porazio kralja Grubišu i ponovo se zakraljio, pa zatim zaratio sa Grubišinim bratom Gradihnom i bio zarobljen, te „poslije ovih zbivanja sastanu se plemena i postave za kralja Gradihu, koji primivši kraljevstvo, poče vladati narodom sasvim pravedno“.⁴⁴

Drugo. Tokom vladavine Vojislavljevića – kako zbog sve većeg međusobnog rivalstva njihovih dinasta u borbi za čelnu poziciju u zemlji, tako i zbog stalnog nastojanja pojedinih

⁴⁰ *Isto.*

⁴¹ *Isto*, str. 269–270.

⁴² *Isto*, str. 271.

⁴³ *Isto*, str. 273.

⁴⁴ *Isto*, str. 280.

njihovih moćnih susjeda da u „direktnim kontaktima“ s djelovima domicilne vlastele, lakše i brže ostvare svoje interese u njoj, ili, povodom nje – Zbor je svakako izgubio neke od svojih neprikosnovenih prerogativa. Tako, u vrijeme vladavine Bodinovog sina Radoslava, zbog uzmaka pred djejtvom ojačalih dinastičkih struja, Zbor ne uspijeva da spriječi raspolučenje, ne samo vlastele, nego i svekolikog populusa „do stepena lake manipulacije“.⁴⁵ Jedan od subjekata koji su tome znatno doprinijeli bila je i, kako je pop Dukljanin naziva, „od davnina zla“, i neprijateljska, „raška stranka“, koja je „dovela na vlast u Zeti i Travuniji Desu, sina ili brata raškog župana Uroša II“.⁴⁶

Treće. Crnogorski narodni zbor je, ipak, preživio i to, i 172 godine nemanjičke okupacije zemlje. Poslije smrti cara Dušana (1355), kako, pozivajući se na Pavela A. Rovinskog,⁴⁷ tvrdi Božidar Šekularac, „zetski vladari Balšići ‘opet postaju samostalni’, a ‘podavala su im se i albanska plemena, koja su bez opiranja i dobrovoljno, priznavala vlast zetiskih gospodara, pa su tako Hoti, Grude i Klementi – do posljednjeg momenta bili postojani saveznici Crnogoraca’“.⁴⁸ Narodna volja, dakle, najvjerojatnije izražena preko plemenskih zborova, i u ovom slučaju je bila odlučujuća za rješenje pitanja vrhovne vlasti u zemlji.

Četvrto. I počeci vlasti Crnojevića u Crnoj Gori takođe su vezani za volju naroda. Ili, kako to kaže Božidar Šekularac, opet s pozivom na P. Rovinskog: Zećani su „poslije smrti posljednjeg Balšića (1422. g), a pošto su osjećali odvratnost prema srpskoj državi zbog izdaje čiji je teret nosio otac Đurđa Brankovića“, odlučili „da dovedu iz Pulje Stefana *Crnogorca*, nazvanog

⁴⁵ Đorđe Borozan, *Op. cit.*, str. 102.

⁴⁶ Nikola Racković, *Leksikon crnogorske kulture*, Podgorica, 2009, str. 408.

⁴⁷ Radi se o knjizi Pavela Apolonovića Rovinskog, *Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti*, tom I, Cetinje, 1993, str. 524–525.

⁴⁸ Božidar Šekularac, *Crna Gora u doba Balšića*, Cetinje, 2011, str. 10.

drugim imenom Mauromonte, Balšinog brata od strica. Kako je pozvan od Zečana, došao je u Dubrovnik, odakle je osmi dan stigao u Albaniju. Uz pomoć svojih prijatelja zavladao je Ulcinjem, Smokovicom i Crnom Gorom, koji se nalaze na granici Slavonije...“.⁴⁹ I Stefanica Crnojević je došao na vlast sporazumom sklopljenim 6. septembra 1455. godine na Vranjini „između predstavnika 51 ‘družine ili opštine... pod kojima se nalaze i mnoga druga sela’ Gornje Zete i providura Zuana Bolanija“.⁵⁰

Peto. Riječi zahvalnosti koje Đurđe Crnojević, 1498. godine, prilikom odluke da napusti Crnu Goru, upućuje „ljubeznim plemićima i vazda hrabrom narodu“, za „vjernost i usrdije“ koje su njegovim precima i njemu „u svakom slučaju sa svojom hrabrosti i junačkim djelom pokazivali, i slobodu svoju i svojega otačastva viteški branili“, ko god da ih je pisao, sadrže obmanu u dijelu gdje se govori da se familija njegova, koji je već „blizu groba“, na njemu „okončava“, što će reći da on nema muškog nasljednika po direktnoj liniji kome bi ostavio svoj prijesto.⁵¹

⁴⁹ *Isto*, str. 23.

⁵⁰ Dr Sima Ćirković, *Crna Gora od doseljenja Slovena do pada pod Turke*, Zbornik Crna Gora, Beograd, 1976, str. 169–170. Dr Dragoje Živković povodom tog zbora piše: „Crnogorsko-mletački ugovor iz 1455. godine, kao da je bio svojevrсни hronološki međaš novoga poglavlja crnogorske istorije, koje je začinjao Stefan Crnojević. Nezavisno od toga što je on priznavao sizerenstvo Venecije nad svojom zemljom, ono je u svemu ostalo fiktivno... Bio je to, u stvari, samo saveznički, a ne podložnički odnos jer, je Stefan potpuno samostalno izgrađivao i vodio politiku svoje zemlje... Crnogorski prostori nad kojima je Stefan Crnojević imao suverenu vlast, osim podlovcenskog brdskoplaninskog područja, gdje su najvećim dijelom bila i njegova porodična dobra, obuhvatali su (1455) još 51 opštinu, zapravo teritorijalno-političku jedinicu, koje su bile zastupljene u Zetskom/Crnogorskom zboru“ (Dragoje Živković, *Istorija crnogorskog naroda*, tom I, Cetinje, 1989, str. 341).

⁵¹ *Povjesnica crnogorska*, priredio Marijan Mašo Miljić, Podgorica, 1997, str. 52.

Jednako je teško povjerovati da on, kao veoma obrazovan i pobožan čovjek, nije znao za „vizantijsku simfomiju“, tj. pravilo da duhovno lice ne može biti svjetovni vladar, te da je stoga svoju vlast prenio na mitropolita. Saglasno tome, vlast je mogla ostati samo onome ko ju je i do tada imao – Crnogorskom opštem zboru, samo sada bez inokosnog nosioca jedne od njenih izvršnih funkcija, što je Đurđe zapravo bio. Uostalom, nije mitropolit – već Zbor, samo dvije godine nakon Đurđevog odlaska iz zemlje, odlučio da Crna Gora u Tursko-mletačkom ratu stane na stranu Mlečana.

Šesto. Zbor, kako je već više puta rečeno, bira i mitropolite, ali za duhovne vođe, a ne za bilo kakve „gospodare“, odnosno svjetovne vladare. Od uvođenja gubernadurstva, kandidat za mitropolita nije mogao biti hirotonisan bez saglasnosti ove ličnosti, o čemu je već bilo dovoljno riječi u navedenoj prepisci arhimandrita Petra Petrovića i patrijarha Mojesja Putnika sa gubernadurom Jovanom Radonjićem.

Razumije se, Zbor bira i razrješava funkcije i crnogorske gubernadure. Čak je na Opštem crnogorskom zboru, održanom 17. oktobra 1767. godine i Šćepan Mali, iako u narodu shvaćen i prihvaćen kao ruski car Petar III, morao proći kroz proceduru izbora za crnogorskog „gospodara“, odnosno (re)imenovanja za „cara“.

2. Crna Gora, nijedan veći ratni okršaj sa bilo kim, nije ni počela, ni završila bez odluke Zbora. To se podjednako odnosi na njene ratne sukobe iz predcrnojevićkog doba i ratove koje su vodili Crnojevići – od onih u kojima je Stefanica 1451. i 1452. godine odnio pobjede nad vojskom kojom su komandovale vojvode despota Đurđa Brankovića, do onih u kojima su uzimali pred osmanskim silom i na kraju napustili zemlju – kao i veliki broj bojeva i ratovanja sa osmanskim invazionim i okupacionim snagama. Faktički, to znači – da je i Zbor, na raznim nivoima i sa različitim personalnim sastavima bio u

nekoj vrsti stalne angažovanosti povodom samo jedne od više svojih funkcija. Da to nije puka pretpostavka, govori podatak da se samo povodom napada vojske bosanskog vezira na Crnu Goru 1756. godine Zbor, od 9. juna do 17. decembra te godine, sastajao i vijećao što da se radi 9 puta. Odluke Zbora su i u tim, kao i u svim drugim slučajevima bile, po pravilu, jednodušne i obavezujuće za sve njihove učesnike. Rijetko se dešavalo:

- da se neki Zbor završi poput onog u Zeti, iz avgusta 1714. godine, kad se prilikom donošenja odluke o pregovorima sa Čuprilićem, većina plemena izjasnila za pokoravanje Turcima, dok su jedino Katunjani „izjavili da će se boriti do posljednje kapi krvi“,⁵²

- da neko ne ispoštuje dogovoreno na Zboru, kao što se to desilo prilikom prvog pohoda Mahmut-paše na Crnu Goru (1785);

- da je Zbor, iz predostrožnosti od mogućeg odstupanja nekog plemena od odluke na njemu usvojene, morao da pribjegne pisanju tih odluka, kakav je slučaj bio sa Odlukom katunskih glavara, odnosno *Stegom*, pred bitkama na Martinićima i Krusima (1796).

3. O pregovorima Zbora sa najvišim organima drugih država i, uopšte, vođenju spoljne politike zemlje – putem direktnih susreta sa drugom stranom, preko ovlašćenih delegacija, posredstvom razmjene dokumenata i na druge pogodne načine – postoji puno relevantnih podataka. Ilustracije radi, ovdje će biti pomenuta samo po tri karakteristična primjera svakog od ovih djelovanja Zbora.

Tako se tipičnim primjerima prvog mogu smatrati:

⁵² Gligor Stanojević, *Crna Gora u doba vladike Danila*, Cetinje, 1955, str. 104.

- već spominjani sabor iz IX vijeka, pod „medijatorstvom“ kralja Svetopeleka;

- crnogorsko-mletački skup održan na Vranjini 1455. godine, na kome je faktički Stefanica Crnojević ustoličen za vladara Zete, odnosno Crne Gore;

- satanak katunskih glavara, na čelu s popom Vukom Stanišinim s Njeguša, sa vezirom Ćuprilićem, Ahmed-pašom i „ostalim turskim starješinama“, u Ozrinićima. 2 oktobra 1714. godine;⁵³

Kao primjeri drugog mogu se navesti:

- pregovori predstavnika Zbora sa najvišim mletačkim vlastima 1717. godine, na kome je, pored ostalog, dogovoreno da se u Crnoj Gori uvede funkcija guvernadura;

- pregovori crnogorske delegacije, određene na Zboru održanom na Cetinju 1723. godine, sa predstavnicima hercegovačkih Turaka pod Ostrogom;⁵⁴

- odlazak crnogorske delegacije na čelu s guvernadurom Jovanom Radonjićem, u Beč 1779. godine na pregovore sa austrijskim Dvorom.

U trećem slučaju se posebno važnim primjerima mogu smatrati prepiska Zbora sa ruskim carem i svetim Sinodom Ruske pravoslavne crkve 1804. godine, odnosno odgovor Crnogorskog zbora od 1817. godine na pismo guvernera Dalmacije povodom traženja rješenja za neke od pograničnih problema između Crne Gore i Austrije:

Zanimljivi su, i veoma važni, i susreti Zbora sa visokim predstavnicima stranih država, kakvi su na primjeri bili:

- onaj, iz 1688. godine, kada je Zbor donio odluku da primi na Cetinju mletačkog guvernadura;

⁵³ Jovan Tomić, *Pohod Numan-paše Ćuprilića na Crnu Goru 1714*, Glas SKA, CXLVII, str. 89–92.

⁵⁴ Gligor Stanojević, *Crna Gora u doba vladike Danila*, str. 155.

- onaj, iz 1712. godine, na kome je prihvaćena gramata (privilegija) Mihaila Miloradovića o ruskom pokroviteljstvu Crne Gore;

- onaj, iz 1769. godine, kada su Crnogorci odbili zatjev visokog ruskog izaslanika Dolgorukova da stupe u novi rat protiv Osmanlija.

4. Važnu ulogu Zbor ima u kontroli ponašanja plemena i pojedinih najuticajnijih ličnosti u zemlji, kao i u praćenju i regulisanju opšteg stanja u njoj.

Među primjerima koji to potvrđuju spadaju:

- sastanak Zbora na Brajićima 1713. godine na kome su izabrani Vukota Vukašinović iz Ozrinića sa još 16 glavara da rješavaju međuplemenske sukobe na osnovama „pravice“;⁵⁵

- sastanak Zbora na Cetinju, 21. jula 1717. godine, na kome je prisustvovalo oko 2.000 ljudi „od Ostroga pa do Sutormana i od Morače pa do Kotora“, koji su poslije odluke „o likvidiranju međuplemenskih nesporazuma u roku od jedne godine“, prešli na „pretresanje dužddevog dukala“;⁵⁶

- „sastanak ‘sve zemlje’, koji već nije sastanak dva ili tri plemena, već Narodna skupština svih crnogorskih plemena, na Lovćenu 4. januara 1796. godine koja je sebi prisvojila pravo pritiska na tri zakrvljena susedna plemena (Njeguše, Čekliće i Cetinje – R. R.) da u interesu cele zemlje i tih plemena zaključe međusobni mir“;⁵⁷ što su ona i učinila već pominjanom „čekličkom stegom“.

III

Da li je crnogosko pravosuđe, budući da je jedino u Slovena bilo primjereno datoj društvenoj i političkoj organizaciji zemlje, tj. autentično – što faktički znači utemeljeno gotovo isključivo

⁵⁵ *Isto*, str. 99.

⁵⁶ *Isto*, str. 129.

⁵⁷ Nikola Škerović, *Op. cit.*, str. 266.

na običajnom pravu – svojim kvalitetom i efikasnošću korespondentno sa pravosuđima evropskih zemalja čija se djelatnost zasniva na pisanim zakonima, u okviru institucionalno čvrsto i jedinstveno ustrojenih pravnih sistema?

Odgovor je: Da!

Rezolutnost takvog odgovora temelji se na nekoliko momenata i elemenata. Važniji od njih su:

Prvo. Crnogorsko sudstvo temelji se na autentičnim oblicima i sadržajima imanentnim političkoj i pravnoj kulturi društva koje se razvija u zbiljski specifičnim, neuobičajeno složenim historijskim okolnostima. Pritom, ne radi se samo o karakteru Crnogoraca, kako ga opisuje holandski putopisac Henrich van der Mandere, kad kaže da Crnogorci čine „tako poseban narod kakav se ne može sresti nigdje drugdje, pogotovo ne u našem dijelu svijeta“, kod kojega, osim „biblijske jednostavnosti“ ima „nepojmljivo originalnih ideja ljudskosti, časti i kulture“, radi čega se „ne smiju porediti sa prosječnim Evropljanima“. ⁵⁸ U pitanju je i njihovo životno iskustvo sticano tokom izuzetno dugog putovanje između Scili i Haribdi istorije, na kome su uprkos obećavajućim porukama raznih „pokrovitelja“ i „usrećitelja“ sa strane, u svakoj „stani-pani“ situaciji, morali vlastitom razboritošću i etičkim poretkom da (o)drže glavu iznad vode i (u)dišu slobodu.

Drugo. To što su i na sudu, kao i u životu ouspšte, pripadali manjem dijelu svoje biološke vrste kojemu je više stalo do lične i porodične časti, odnosno svojeg „obraza“ i „imena“, nego do života samog.

Treće. To što su svuda, i u svakoj prilici, poštovali pravila:

- da čovjek, kad govori, stvara ili obara, gradi ili ruši, stiče ili gubi – ideale, slavu, dobra, prijatelje, sve do čega mu je stalo;

⁵⁸ *Crna Gora, Biografski zapisi III*, Priredio Niko Maartinović, Cetinje, 2005, str. 114.

- da se sve rečeno na sudu, ili povodom suđenja, mora nalaziti u okvirima što ih određuju principi *Ne quid nimis*,⁵⁹ odnosno *Ne pilo quidem minus*;⁶⁰

- da se na sudu – i kad se optužuje i kad se brani, i kad se nude dokazi za svoje teze i kad se ukazuje na eventualne nejasnosti, ili druge manjkavosti u iskazu protivničke strane – govori *sine ira et studio*;⁶¹

- da čovjeku na sudu treba da, kudikamo više bude stalo do toga da nešto pokaže i dokaže, nego da erističkim trikovima, patetikom, ili efektnim emfatičkim ekskursima „stvoriti utisak“, budući da je izgubiti obraz nešto mnogo teže i gore nego izgubiti sudski spor.

Četvrto. To što crnogorsko društvo i država dosta dugo funkcionišu saobrazno principima koje im, u očuvanju solidarnosti i moralne odgovornosti za zaštitu integriteta čovjeka i zajednice u kojoj živi nameće običajno pravo. Ono je karakteristično po tome: (a) što su mu norme plod dobrovoljnog pristanka, a sankcije nijesu emanat spoljne prinude, već čovjekove unutrašnje (psihološko-etičke) potrebe – pa stoga i mjera časti i poštenja, te bitan uslov za sticanje prestiža u porodici, bratstvu i plemenu; što je postojano, obligatno i izuzetno efikasno; (c) što je osuda njegove povrede ne samo opšta i bsprizivna, već, po pravilu, i veoma oštra.

Peto. To što crnogorsku plemensku organizaciju, za sve vrijeme njenog relativno dugog funkcionisanja, više od ostalog, karakterišu društveni red, razvijena interna i eksterna komunikacija, te visok nivo političke kulture, odnosno moralne i pravne svijesti, što omogućava da pleme ima svoje upravne, sudske i vojne organe, samo rješava sva svoja pitanja i

⁵⁹ Ništa preko mjere.

⁶⁰ Ni za dlaku manje.

⁶¹ Bez mržnje i naklonosti.

probleme, uključujući ponekad i vanjskopolitičke, a da, pritom, ne poznaje ni instituciju cenz(us)a, ni podjelu na slobodne i robove, ni bilo što drugo što bi njenim subjektima uskratilo mogućnost da, u vršenju javnih i privatnih pravnih poslova, ne budu znatno iznad nivoa dostignutog u polisnoj demokratiji antičkog svijeta.

Na tim premisama utemeljeno sudovanje „po zakonu črnogorskomu“, odnosno običajnom pravu, podrazumijevalo je:

- da su nakon propasti srednjovjekovne države, crnogorskim pravnim životom dominirali običaji, što je potrajalo tokom čitavog perioda plemenske organizacije (faktički do sredine XIX vijeka), te da su sve sporove u društvu rješavali „narodni predstavnici, poznati kao narodni sud, sud dobrih ljudi, umirnici, ili mirotvorci“,⁶²

- da je svaka plemenska zajednica imala, u ponečemu, drugačije običaje i shvatanja, a da su narodni sudije, birani u njima i za njihove potrebe, sudili „po duši i savjesti“, tj. na temelju vlastitog razumijevanja što je pravedno, sveto i bogougodno, stavljajući na probu vlastitu mudrost, ugled i prestiž;

- da su presude često donošene na temelju logički, etički, psihološki, i na drugi način, „samopodrazumijevajućih pravednih rješenja“, kakvo je na primjer bilo „brušket“, čija je primjena (i „presuda“) isključivala svaku potrebu za posebnim objašnjenjima i obrazloženjima.⁶³

Sve to govori da je Crna Gora faktički od svog nastanka imala odvojen sudski sistem od zakonodavne vlasti. Što je to značilo za karakter njenog društvenog poretka i faktičku poziciju

⁶² *Crna Gora i Crnogorci, Separat iz druge i treće knjige drugog izdanja Enciklopedije Jugoslavije*, Podgorica, 1999, str. 197.

⁶³ Princip „presuđivanja“ putem izvlačenja drvaca (različite dužine), pri čemu je onaj ko izvuče duže drveće imao prvenstvo izbora povodom stvari koja je predmet podjele, ili nekog odlučivanja.

čovjeka u njemu može se zaključiti iz činjenice da se, na primjer, u Velikoj Britaniji, koja važi za ustavno najjuređeniju evropsku zemlju, u materijalnom smislu, tek oko 1600. godine javlja priča o prednostima podjele vlasti na zakonodavnu, sudsku i izvršnu.⁶⁴ Struktura tog sudstva bila je prilično razučena, hijerahijski jasno definisana i prilagođena datim potrebama i mogućnostima. Činili su je:

Vrhovni sud Crne Gore, faktički ustanovljen odlukom Zbora održanog na Cetinju 5. juna 1723. godine „o formiranju jedne komisije, sastavljene od predstavnika svih crnogorskih plemena, koja je u septembru iste godine trebalo da obiđe sva plemena i reguliše sva zla koja su učinjena“.⁶⁵

Prije formiranja tog tijela, na čijem je čelu bio Vukosav Stanišić sa Njeguša, takvu funkciju je imao Opšti crnogorski zbor. Pritom je, u vrijeme dok su na čelu države bili njeni inokosni šefovi u licu čelnika dinastija Vojisavljevića, Balšića i Crnojevića, taj sud bio sastavljen od aktuelnog dinasta i *vlastele* koju su obično činila 24 izbrana člana Zbora. Takav slučaj se, na primjer, ima kada je Đurđe Crnojević 1492. godine poslao svog kefaliju Radoslava Bogdanovića „sa 24 ‘vlastele od zemlje’, da utvrdi međe između Kčeva i Pješivaca“.⁶⁶ Ili: „U povelji iz 1492. godine Đurđe je sastavio porotu od 24 člana ‘vlastel okolnih katunah’, među kojima je bilo Lješnjana, Pješivaca, Malonšića, Komana, Goljemada i drugih, sa ciljem da se isprave određene nepravde prema skupini Golubovića koja je živjela u sklopu plemena Malonšića“.⁶⁷

Umirni, odnosno kmetski sud, koji je po utvrđenom običajnom pravu rješavao krivična djela, uključujući ubistva i rane.

⁶⁴ Eric Weil, *Constitutionalism and the Separation of Powers*, Oxford, 1967, str. 53.

⁶⁵ Gligor Stanojević, *Crna Gora u doba vladike Danila*, str. 193.

⁶⁶ Đorđe Borozan, *Op. cit.*, str. 252.

⁶⁷ *Isto*.

Prema normama kojima se rukovodio ovaj sud, na primjer, ubica je bio obavezan da porodici, ili bratstvu ubijenog isplati veliku novčanu naknadu – krvninu. Žena je bila izuzeta od krvne osvete, ali, u slučaju ubistva žene plaćala se polovina krvnine, a za dijete još manje. Autoritet kmetskog suda bio je vrlo veliki. Sud je uzimao trećinu od predviđene kazne. Manje sporove mogli su riješavati i plemenski glavari. Na istom pravnom principu riješavali su se česti sukobi Crnogoraca s mletačkim podanicima, pa i s Turcima, koji su priznavali običajno pravo.

(Sa)stanci, kao oblik susreta grupa predstavnika strana u sporovima, na primjer, među crnogorskim plemenima ili nahijama, odnosno između Crnogoraca i mletačkih podanika, ili osmanskih vlasti, na kojima bi se, u principu, prijateljski raspravljali i rješavali sukobi i problemi u kojima nije bilo krvnih delikata.

Sudovi dobrih ljudi, kao prilično čest oblik posredovanja uglednijih ličnosti, čak i izvan mjesta događanja radnje, u rješavanju sporova između pojedinaca i porodica.⁶⁸

⁶⁸ Takvi je, na primjer, bio umir, između Pribilovića i Krstinića u Budvi 4. maja 1721. godine, u kome je jedan od „suda“ (članova mirovnog vijeća) bio i pop Vuko Stanišin s Njeguša (Jevto Milović, *Zbornik dokumenata za istoriju Crne Gore 1685–1782*, Cetinje, 1956, str. 45–47). Slično je bilo i u slučaju kada 21. jula 1722. godine u Kotoru „Vucossav Stanissich da Gnegussi... giudici arbitri elletti et assunti more solito da Abram Popov e sua famiglia da una, e dall’ altra Triffon quondam Matio Clopcevich da Dobrota...“ (Kotorski arhiv, *Sudsko-notarske knjige*, knj. 135, str. 425–426). Marko Dragović, opet, nalazi da su sudovi dobrih ljudi u vrijeme Balšića i Crnojevića, pa čak i mnogo kasnije, kao slobodni narodni sudovi imali takav autoritet da nije naišao na slučaj da su njihove odluke, u drugom stepenu, bilo kada, od bilo kojeg „gospodara“ poništene („Letopis Matice srpske“, 1891, knj. 177, sv. 3, str. 20–21).

Komisije za procjenu imovine, ili učinjene štete, tzv. *stimaduri*, naročito poznati u Boki, čije članove, kao neutralne (nepriistrasne) učesnike u procesu, često čine i pojedine viđenije ličnosti iz unutrašnjosti Crne Gore.⁶⁹

Svjesni snage i djelotvornosti svog običajnog prava (u smislu prihvaćenosti i poštovanja njegovih normi), te pravne svijesti koju proizvodi, i pravne sigurnosti koju obezbjeđuje, Crnogorci su ga poštovali i čuvali jednako, kao i svoju državu i slobodu. To je razlog za jednodušan stav Opšteg crnogorskog zbora, prilikom susreta sa knezom Dolgorukovim, na Cetinju 1769. godine, po pitanju sudstva i odnosa prema Rusima u vrijeme dok se ovaj nalazi u Crnoj Gori povodom Šćepana Malog, kao ovlašćeni ruski predstavnik sa „pokroviteljskim“ ingerencijama: „1) da se Crnogorcima ostavi njihova sloboda, koju oni uživaju od propasti srpskog carstva dosada; 2) da se ne tjeraju ni na kakav rad, pa bio on i državni; 3) da se po njihovim kućama ne smiještaju vojnici; 4) da se ne lišavaju oružja, ne biju i ne vješaju; 5) da, ako budu preseljeni u drugo mjesto, uživaju sve sadašnje slobode; 6) da se po nahijama ne postavljaju nikakvi sudovi, no da se izaberu nekoliko članova i ostanu na Cetinju radi savjetovanja i upravljanja poslovima“.⁷⁰

Prihvatajući, kao jedan od temelja plemenske organizacije, pravilo o najtješnjoj uzajamnoj povezanosti i solidarnosti svih njenih članova, slično onom na kojega je mislio Ivan Crnojević kad je u svojoj povelji od 4. januara 1485. godine promovisao princip da je u crkvenoj imovini „sve zajedničko“,⁷¹ Crnogorac se nigdje, i ni u jednoj situaciji nije osjećao usamljenim. Na

⁶⁹ Gligor Stanojević, *Crna Gora u doba vladike Danila*, str. 201.

⁷⁰ Gligor Stanojević, *Šćepan Mali*, Beograd, 1957, str. 71. Više o tome u: Dr Bogdan Sekulić, *Identitet Šćepana Malog gospodara zemlje crnogorske*, Podgorica, 2016, str. 226.

⁷¹ Đorđe Borozan, *Op. cit.*, str. 239.

sudu je to značilo da se kroz njega, na izvjestan način, sudi i njegovom plemenu, ali i da njegovo pleme stoji iza njega sve dok se nalazi u arealima pravde i pravednog. Takva njegova pozicija i obaveza prema svom plemenu, ali i obrnuto, zajedno sa strogom moralnom paskom kojoj je svaki član plemena bio izložen i do koje je svima, kao autentičnom i veoma strogom javnom mnjenju, bilo izuzetno stalo, takođe je jedan od važnijih momenata i elemenata na osnovu kojih se može objasniti:

- zašto su se o crnogorsko običajno pravo slomili i *Stega i Zakonik obšći crnogorski i brdski*;

- zašto su i mnogo kasnije „crnogorski suci“, kako V. Bogišić kaže, uprkos tome što poštuju zakon i zakonodavca, znali „zbaciti ili preinačiti zakonsko pravilo kad nađu da nije s dobrim običajem, tj. s pravdom u saglasju, a državna vlast se tome nije protivila“;⁷²

- zašto su pojedini relikti običajnog prava, zajedno sa izvjesnim inokosnim pravima pojedinih visokih (državnih) funkcionera u pogledu suđenja i presuđivanja tipa *Rex viva lex*,⁷³ ostali na snazi do danas.

- zašto je, konačno, crnogorski sudski govor, jednako kao i pravni život iz kojeg emanira, u principu i danas duboko human i okrenut afirmaciji i zaštiti onog najboljeg u čovjeku i najpravednijeg u njegovom ličnom habitusu i društvenom statusu.

IV

Nikada nije postojala, pa to ni sada nije slučaj, jedinstvena definicija države. Na širokoj paleti njenih određenja – od preskriptivnih (propisujućih), preko psihološko-etičkih, do klasno-socijalnih – mogu su sresti najrazličitije formule. U

⁷² Valtazar Bogišić, *Metod i sistem kodifikacije imovinskog prava u Crnoj Gori*, Beograd, 1967, str. 104.

⁷³ Kralj je živi zakon.

prvom slučaju, na primjer, karakteristična je Dalova definicija da je država „grupa osoba koje imaju pravo da vrše vrhovnu vlast na jednoj teritoriji“.⁷⁴ U drugom slučaju, dominiraju ideje velikih filozofa, od Platona, inače pobornika ideje „etičke države“, koja je već sama po sebi ostvarena vrijednost, pa prema tome i organizacija u kojoj čovjek ni na koji način ne može biti ugrožen, ili uskraćen za bilo koje pravo,⁷⁵ do Hegela, za kojega je država „apsolutno konačna samosvrha u kojoj sloboda dolazi do svog najvišeg prava i, kao što ovaj konačni cilj ima najviše pravo u odnosu na pojedince, tako je njihova najviša dužnost da budu članovi države“.⁷⁶ U trećem slučaju, glavnu riječ imaju protagonisti revolucionarnih ideja, od Karla Marksa, koji u državi vidi „mašinu za ugnjetavanje jedne klase od strane druge, i to u demokratskoj republici ništa manje nego u monarhiji“,⁷⁷ do Mihaila Bakunjin, koji za državu kaže da je „najflagrantnija, najciničnija i najpotpunija negacija humaniteta“.⁷⁸

U nekim drugim, nešto složenijim (razuđenijim) i drugačije kodovanim pogledima na svijet i život, pod državom se najčešće podrazumijeva određena društvena organizacija, na nekoj teritoriji, koja ima svoj sistem vlasti i sposobna je da to što ima (za)štiti kao svoje (trajno) dobro. Toj vrsti definicija, na primjer, pripada i jedna od najnovijih, po kojoj je država „povijesno ustrojani organizirani oblik civiliziranog društva, koji uobličuje političku i pravnu zajednicu stanovništva na određenom teritoriju, pod zajedničkom suverenom vlašću,

⁷⁴ Robert Dal, *Demokratija i njeni kritičari*, Podgorica, 1999, str. 103.

⁷⁵ Više o tome u: Radovan Radonjić, *Političke doktrine*, Cetinje, 2010, str. 67–68. i dalje.

⁷⁶ *Isto*, str. 338.

⁷⁷ K. Marks – F. Engels, *Izabrana djela*, Beograd, 1949, tom I, str. 436.

⁷⁸ Mihailo Bakunjin, *Država i sloboda*, Zagreb, 1979, str. 239.

koja uz pomoć instrumenata prisile (pravosuđe, policija, vojska) načelno jamči sigurnost svojim članovima“.⁷⁹

Posmatran iz ugla ovakvog njegovog određenja, entitet kojega Vtini Voren, kako je već rečeno, označava kao nezavisnu republiku (samo drugačiju od rimske jer u njoj narod bira vladara), kroz čitavo postojanje u posmatranom periodu, bio je *par excellence* država. Doduše, u mnogo čemu drugačija od većine, ako ne i svih drugih evropskih država tog vremena, ali država sa svim atribucijama koje taj društveni entitet i kod njih ima. I to entitet – u kome je više nego u bilo kojem drugom evropskom entitetu te vrste evidentan Hegelov princip po kome je „čovjek po pravu slobodna ličnost, a po dužnosti podanik države“.⁸⁰

1. Je li Crna Gora od svog nastanka, pa neprekidno do kraja posmatranog perioda, u veberovskom smislu organizacija, odnosno na nekim bazičnim pravilima hijerarhijski ustrojenu oblik zajedništva, u kome ljudi kroz prostor i vrijeme na specifičan način usklađuju raznovrsne aktivnosti, organizuju proizvodnju dobara, ostvaruju uvid u svoje poslovanje i imaju vlast koncentrisanu na vrhu?⁸¹

Odgovor je: Jeste!

I to ustavom (u engleskom smislu te riječi) uređena organizacija. S tim što bi, kako kaže Alesandar fon Rojc, bilo pogrešno pretpostaviti „da je današnji ustav ove gorštačke zemlje rezultat političke čiste teorije o boljim i gorim državnim oblicima“.⁸² Nastavljajući priču o crnogorskom ustavu, Rojc još kaže: „On nije ništa drugo nego praoblik koji se preko prirode objelodanjuje ljudskom

⁷⁹ Vedrana Sapjić Varkaš – Mislav Kukoč – Slavica Bašić, *Interdisciplinarni rječnik – obrazovanje za ljudska prava i demokratiju*, Zagreb, 2001, str. 127.

⁸⁰ Više o tome u: Radovan Radonjić, *Op. cit.*, str. 338.

⁸¹ Entoni Gidens, *Sociologija*, Podgorica, 2001, str. 190.

⁸² Jevto M. Milović, *Petar II Perović Njegoš u svom vremenu*, Titograd, 1984, str. 74.

društvu. Taj praoblik je još dugo vladao, iako je u istoriji slovenskog naroda bila data vrhovna vlast jednom licu. Ono, pak, što su opštine mogle bolje da izvrše i učine, to su one nastavile da rade.“⁸³

2. Ima li ta organizacija, od svog nastanka, pa nadalje do kraja posmatranog perioda, svoju teritoriju, u smislu određenog geografskog prostora potrebnog za život njenog članstva, na koju bez njegove saglasnosti, ili po osnovu uzurpacije i primjene sile (jače od njegove), niko drugi ne može da stupi?

Odgovor je: Ima!

S tim što se, tokom njenog istorijskog opstojanja, kao i u slučaju gotovo svih do sada poznatih država na svijetu, zavisno od niza unutrašnjih i vanjskih okolnosti, taj prostor mijenjao, tj. povećavao ili smanjivao.⁸⁴

⁸³ *Isto.*

⁸⁴ Površina tog prostora, koji seže „s mora na Moraču“, različito se procjenjuje. Tako, na primjer, Crna Gora je početkom XVIII vijeka spadala u prostorno najmanje evropske države. Ili, kako piše u jednom dokumentu nastalom u Veneciji 1744. godine, „Černaja Gora jest opšti zbor naroda“, razdvojen „na pet nahijah, koje su razdijeljene na 70 knežinah“, čiji su susjedi „ot istoka i ot sjevera i ot juga gradovi turski, a od pri moru gradovi principovi“ (*Prednjegoševsko doba*, Titograd, 1966, str. 178–179). Faktički, Crnom Gorom se u to vrijeme naziva samo manji dio („slobodni ostatak“) nekada relativno velike i u mnogom pogledu moćne i uticajne države. Riječ je o prostoru Gornje Zete (po nekima „stare“ ili „podlovcenske“ Crne Gore, a po nekima, jednostavno, „četiri nahije“). Tako, austrijski oficir Paulić procjenjuje (1782) da se radi o površini čiji se periferni krug „može preći za 23 časa“ (Sreten Zeković, *Podsjetnik o Crnoj Gori i crnogorstvu*, Cetinje, 1996, str. 176). Nešto kasnije, slijedi podatak (opet iz pera jednog stranog oficira) da Crna Gora (zajedno sa dijelom Brda) obuhvata površinu od 418 kvadratnih milja (Viala de Somijer, *Istorijsko i političko putovanje u Crnu Goru*, Cetinje, 1994, str. 45). Nedugo zatim – novi podatak iz domaćeg izvora: *Grlica* (1835) kaže da površina Crne Gore iznosi 200 milja kvadratnih.

3. Ima li taj prostor stalno naseljeno stanovništvo?

Odgovor je: Ima!

S tim što se, s promjenom veličine teritorije mijenja i njegov broj.⁸⁵ No, čak ni onda kada ga je bilo najmanje, nit njihove svijesti o vlastitoj državi i borbe da se sačuva njena nezavisnost i sloboda nikad nije prekidana.

Razlog što je tako, Aleksandar Rojc, osim u teškoćama vanjske prirode, vidi u sljedećem: „Nikakva prinudna dužnost ne veže Crnogorca za njegovu otadžbinu ni za njeno društveno uređenje. On je slobodan i može je napustiti u svako vrijeme. Ova država ne mora da ide ni za kakvim posebnim interesima koji su odvojeni od interesa pojedinaca. Ona nema takozvanu državnu blagajnu, ni poreza, ni carina. Čak su i vladarska prava na vlasništvo privatna prava i kao takva ih treba poštovati“.⁸⁶

⁸⁵ O Crnoj Gori, u posmatranom periodu, često nije bilo sigurnih i preciznih podataka o broju njenih stanovnika, jer niti su takve evidencije redovno pravljene, niti su onda kada ih je bilo vršene po istim kriterijumima. Austrijski pukovnik Paulić, tako, procjenjuje (1782) da Crna Gora ima 40.000 stanovnika (Dušan D. Vuksan, *Petar I Petrović Njegoš i njegovo doba*, Cetinje, 1951, str. 19), ali ne kaže da li se ta brojka odnosi samo na „četiri nahije“, ili na neki širi prostor. Za razliku od njega, francuski pukovnik Viala de Somijer, koji nešto kasnije konstatuje da „prema posljednjem popisu koji je obavljen u Gornjoj Zeti 1812. godine, Crna Gora nema više od 53.168 stanovnika“, navodi tabelarni pregled stanovništva po naseljima iz kojeg se vidi da se podaci odnose na „pet nahija“ (Katunsku, Riječku, Pješivačku, Lješansku i Crmničku), pet sela (opština) „srpsko-pravoslavne religije koja se zajedno sa Crnogorcima bore protiv Turaka“ (Rovčani, Bjelopavlići, Piperi, Vasojevići i Kuči – naseljeni rimokatolicima), i pet sela (opština) „katoličke religije koja pomažu Crnu Goru u njenim ratovima protiv Turaka“ (Klimenti, Rapša, Hoti, Škrelji i Kastrati). Po podacima grofa Karačaja iz 1839. godine, „četiri nahije“ i Brda (bez Vasojevića) imaju 107.000 stanovnika (Đoko D. Pejović, *Crna Gora u doba Petra I i Petra II*, Beograd, 1981, str. 38).

⁸⁶ *Isto*, str. 91.

4. Ima li ta organizacija ono posebno obilježje koje je razlikuje od svih drugih oblika udruživanja i zajedničkog djelovanja ljudi – državnu vlast, ili kako bi Marsel Prelo rekao, „vlast koja se vrši po pravilima, odnosno ‘vlast po pravu’“?⁸⁷

Odgovor je: Ima!

Najviši organ vlasti u Crnoj Gori od njenog nastanka, pa tokom čitavog posmatranog perioda, jeste Opšti crnogorski zbor, koji se bavi svim najvažnijim pitanjima iz unutrašnjeg i vanjskopolitičkog života zemlje i čije su odluke bile obavezne za svu zemlju i svakoga u njoj. Nijednu važniju odluku neki crnogorski glavar, svjetovni ili duhovni, nije donio, a da je nije potvrdio Opšti crnogorski zbor.⁸⁸ U vrijeme prvih triju dinastija, kao i tokom postojanja guvernadurstva, faktičku izvršnu vlast imala je prva ličnost aktuelne dinastije, odnosno guvernadur.

„Guvernadurova nadležnost“ – kaže Viala de Somijer – „sastojala se u u opštem upravljanju političkim i vojnim životom zemlje“.⁸⁹ Somijer dalje kaže: „Ne treba ni pomisliti da ovaj vladar živi u raskošnoj palati, da ima stražu i sjajan dvor. Ništa od svega toga nije potrebno da bi ga narod poštovao; on vlada svojom pravičnošću i držanjem koje svako cijeni. Nema nikakve razlike između ovog jednostavnog upravljanja i vladavine velikih careva!“⁹⁰

Kad ovih inokosnih vladara nije bilo, tu funkciju je vršio Glavarski zbor koji se okuplja u izuzetnim prilikama i podložan

⁸⁷ Marcel Prelot, *Političke institucije*, Zagreb, 2002, str. 25.

⁸⁸ Zbor je bio taj, a ne ni guvernadur, ni mitropolit, koji, kako je već rečeno, ne prihvata zahtjeve izaslanika skadarskog paše (1713), kao ni prijedlog mitropolita Vasilija, oktobra mjeseca 1756. godine, za preseljenje određenog broja Crnogoraca u Rusiju, jer glavari nijesu bili spremni „da zemlja ostane bez odbrane od prestojeće turske invazije“.

⁸⁹ Viala de Somijer, *Op. cit.*, str. 37.

⁹⁰ *Isto*, str. 36.

je odlukama, odnosno sankcijama Opšteg crnogorskog zbora. U hijerarhijskoj ljestvici, na nižim nivoima od Opšteg crnogorskog zbora, nalaze se nahijski, plemenski, bratstvenički i seoski zborovi, koji djeluju u okviru svojih kompetencija i donose odluke koje se tiču njihove teritorije i organizacije. Svim zborovima, osim glavarskim, imaju pravo da prisustvuju svi koji nose oružje, odnosno svaki odrastao Crnogorac. Javnost rada svih zborova i pravo učešća na njima svih zainteresovanih jedna je od bitnih osnova crnogorske plemenske demokratije.

Opšti crnogorski zbor je, poput predstavničkih tijela u svim drugim evropskim zemljama koje su ova imale, redovno zasjedao dva puta godišnje. Prvo zasjedanje, počinjalo je o Đurđevu, a drugo o Mitrovu dne.⁹¹ Ova „Narodna skupština“, kako je naziva Nikola Škerović, po pravilu se sastajala na Cetinju, ili Lovćenu.⁹² Van redovnih okupljanja, Zbor se sastajao kad god su to inutrašnje ili vanjske prilike i potrebe zemlje nalagale.⁹³

Legitimitet vlasti u crnogorskom plemenskom društvu proističe iz običajnog prava koje, kako takvo, nije manje pravo od prava sadržanog u pisanim zakonima, niti manje efikasno i pravedno od njega. Pritome se – za razliku od moći koju vaninstitucionalno demonstriraju pojedini čelnici Cetinjske mitropolije, na osnovu svojih subjektivnih procjena i političkih „potreba“ – moć upravljača u crnogorskoj državi iskazuje, prelovski rečeno, „u skladu s općim, impersonalnim i objektivnim pravilima“.⁹⁴

⁹¹ Milorad Medaković, *Vladika Danilo*, priredio Marijan-Mašo Miljić, Cetinje, 1997, str. 31.

⁹² Nikola Škerović, *Op. cit.*, str. 266.

⁹³ Radi obezbjeđenja kontinuiteta u radu Zbora, koristila se i praksa da se prije završetka njegove sjednice koja je u toku zakaže nova, s preciznim određenjem datuma i mjesta gdje će biti održana. Odluka Zbora na Brajićima 1713, na primjer, da svoj sljedeći sastanak održi na Gradcu nije u tom pogledu bila nikakav izuzetak.

⁹⁴ Marcel Prelot, *Op. cit.*, str. 25.

5. Raspolože li crnogorska demokratska vlast, čiju legitimaciju osnovu predstavlja običajno pravo, instrumentima prinude kojima može da obezbijedi sprovođenje svojih odluka, budući da u posmatranom periodu nema vojsku i policiju kao oficijelno institucionalizovanu oružanu silu?

Odgovor je: Raspolože!

Hans Kelzen, jedan od najboljih svjetskih znalaca u ovoj oblasti, izričit je: „‘Sila’ nisu tamnice i električne stolice, mitraljezi i topovi; sila nije nikakva vrsta supstance ili bića skrivena iza društvenog poretka. Politička sila je efikasnost prinudnog poretka koji je priznat kao pravo“.⁹⁵ Crnogorski prinudni poredak, utemeljen na običajnim pravom, čiji je izvršilac naoružani narod, veoma je efikasan, nezavisno od količine i međusobnog odnosa elemenata talionskog i psihološko-etičkog (odnosno autentičnog aksiološkog) u strukturi onoga što se zove sankcija. Razlog tome je razvijena svijest njegovih masovnih subjekata – da očuvanje datog poretka i normi na kojima on opstojava jeste *causa prima* njihovog vlastitog opstanka – biološkog i svakog drugog.⁹⁶

Kad se sve ovo ima u vidu, doimaju se ne samo neuvjerljivim, nego i grotesknim razna licitiranja istoričara o tome koji je od čelnika Cetinjske mitropolije, i kada, prvi pokušao da afirmiše državnu ideju u Crnoj Gori, ili formira neki organ centralne vlasti. Ovo tim prije, što je opštepoznato da ti mitropolitni nijesu bili birani za čelnike parohija već za poglavare autokefalne pomjesne crkve, u zemlji čiji ih je najviši politički i državni organ doveo na tu funkciju.

⁹⁵ Hans Kelzen, *Opšta teorija države i prava*, Beograd, 1951, II dio, str. 188.

⁹⁶ Više o funkcionisanju društvene i državne organizacije u Crnoj Gori, te zašto za nju nije potrebna gotovo nikakva posebna služba, kao ni novac za njeno izdržavanje, kod: Viala de Somijer, *Op. cit.*, str. 41–42.

Isti je slučaj i sa već pominjanjm tvrdnjama pojedinih historičara da pleme i pored svih propisa svog običajnog prava i svih napora da to pravo primijeni nije bilo u stanju da osigura javnu bezbjednost, te da će to biti jedan od uzroka nestanka plemenskog društva i ustupanja mjesta savršenijoj društvenoj organizaciji – koja ima državnu vlast.

Između više razloga koji ovu tvrdnju čine problematičnom, tri su posebno važna.

Prvo. Ta tvrdnja implicira da u vrijeme običajnog prava i napora plemenskog društva da osigura javnu bezbjednost, Crna Gora nije bila država, što, kako je već ranije objašnjeno, nije tačno. Uostalom, kad bi takva logika imala smisla:

Crne Gore kao države u punom smislu ni danas ne bi bilo, ili bi u najboljem slučaju njen nastanak mogao da se poklapa sa donošenjem tzv. Danilovog zakonika;

Britanija bi mogla da slovi kao krajnje „klimava“ država, budući da polovinu njene ustavne materije čine supstrati i postulati običajnog prava koje nikad nije „stavljeno na papir“;

Japan, u kome se i danas više od 70% svih ugovora sklapa „na riječ“, bio bi tek u početnoj fazi stvaranja države.

Drugo. Tvrdnja o kojoj je riječ implicira da je „Njegošev senat“, kako se u našoj historiografiji i dalje naziva tijelo formirano godinu-dvije nakon stupanja mitropolita Petra II Petrovića na čelo Cetinjske mitropolije, i predstavlja neku vrstu simboličkog prelaska Crne Gore iz plemenskog uređenja u „moderanu državu“, bio savršeniji oblik društvene organizacije, od one u kojoj je crnogorski plemenik samoupravljaio i slobodno birao organ najviše vlasti u zemlji – tada zvan Centralno vijeće, sa crnogorskim guvernadurom na čelu. Pri tome se zaboravlja – da je taj „Senat“ bio prvo tijelo od nastanka Crne Gore: (a) koje nije bilo izraz volje njenih građana, već od nekoga oktroisano; (b) kojega su činila deseterica članova, od kojih nijedan nije znao da čita i piše, iako se radilo o četvrtoj deceniji XIX vijeka; (c) kom

su na čelu – kao „dobro pismeni“ rukovodioci, u zvanjima predsjednika i potpredsjednika – bila dvojica ruskih državljana.

Što je takvo tijelo stvarno bilo, čime se bavilo i za koga je radilo, nije teško pretpostaviti.

Treće. Javna bezbjednost, u principu, i realno, jeste veoma važna, ali kao što nije jedini razlog za nastanak države, nije ni jedini uzrok za njen nestanak. Uostalom, pravilo je da je ta bezbjednost veća i stabilnija tamo gdje je emanat unutrašnjeg etičkog poretka i brige svih, nego posljedica straha od spoljašnje prinude i stvar „resorske“ nadležnosti bilo kog državnog organa. To je razlog – da su lična i porodična prava, imovina, čast i život crnogorskih građana bili, prosječno, zaštićeniji nego u drugim evropskim državama, a da je Crna Gora bila jedina slobodna država na ogromnom evropskom prostoru Osmanskog carstva.⁹⁷

⁹⁷ Prilikom razgovora na ovu temu, valja podsjetiti na zapažanje njenog velikog znalca, prof. Slobodana Tomovića, koji o karakteru moralnih normi u Crnoj Gori, „koje su regulisale ukupni narodni život“, između ostalog, piše: „Ove norme su se ukrijepile u svijest običnih ljudi, te su obzirno prenošene iz jedne generacije u drugu putem navika, vaspitanja, usmenom i pismenom tradicijom. Kao takve, one su organski ušle u sastav narodnog karaktera. Na njihovim osnovama stvoren je jedan široki pogled na svijet, iz čijeg se središta s podjednakim poštovanjem gledalo na sve ljude bez obzira na njihovo porijeklo, rasu ili vjeroispovijest. Cio sistem normi izražavan je jedinstvenom sintagmom čojstvo i junaštvo. Ovim načelom preciziran je smisao etičkog dobra i zla; kvalifikovana razlika između čestitosti i sramote, hrabrosti i kukavičluka, laži i istine, slobodnog i ropskog držanja. S visine izgrađenog moralnog suda, sudilo se svakom pojedincu, i to svakom posebnom činu u svakom trenutku. Svako je svakome bio moralni sudija, izvršitelj sankcije, odnosno davalac priznanja. Iskušavanjem sila otpora, određivano je svačije pojedinačno mjesto u okviru jednog načina života odakle se vršila stroga podjela na soj i nesoj, dostojne i prezrene. Ovo se činilo neopozivo i bez ikakvog smisla za kompromis. Vjekovima je građena jedna vrlina koja je postala osnov

Generalno uzevši, Crna Gora je krajem treće decenije XIX vijeka, kako fon Rojc kaže, republika čija se „Opšta narodna skupština ‘zbor’ ili ‘vijeće, sastoji od pet ujedinjenih nahija i ona je najviši autoritet kao izraz volje cijelog naroda“.⁹⁸ Pritom, „sve se stranke na ovoj skupštini moraju potčiniti onome što je glasala većina članova“.⁹⁹

*

Opšti crnogorski zbor će svoje prerogative, ukučujući pravo da bira vladara zemlje, zadržati sve do početka četrdesetih godina XIX vijeka, dok će Britanci tek po završetku svoje Slavne revolucije (1689), prvi i jedini put svoga suverena izabrati „voljom parlamenta“;¹⁰⁰

Ipak, Britanija je, generalno, promjene (iz)vršene građanskim revolucijama u Evropi i Americi dočekala znatno privrženija autoritetu tradicije nego posvemašnjem traganju za novim univerzalnim rješenjima „starih problema“. Nasuprot filozofima i političarima „novog talasa“, koji sva svoja razmišljanja o društvu i državi počinju od (apstraktnog) principa univerzalnih čovjekovih prava (*the rights of men*), usljed čega gotovo da i ne primjećuju nikakav dotadašnji rad i učinak istorije, javljaju se teoretičari, poput Edmunda Berka i drugih koji zastupaju tezu da

svim drugim vrlinama i u čijem je krugu bilo moguće tačno razlikovati čast od besčasnosti, plemenitost od surovosti, iskrenost od licemjerstva. Kategorički imperativ ovog moralnog sudišta najbliži je hrišćanskom idealu, po kome između podnošenje i činjenja nepravde, uvijek se bira prvo; između lažnog i života u istini – želi se onaj istiniti“ (Slobodan Tomović, *Dinastija Petrović Njegoš*, predgovor za knjigu „Kralj Nikola, Memoari“, Cetinje – Podgorica, 2007, str. 17–18).

⁹⁸ Aleksandar fon Rojc, *Op. cit.*, str. 79.

⁹⁹ *Isto.*

¹⁰⁰ Više o tome u: Radovan Radonjić, *Op. cit.*, str. 360–365.

su u minulim vremenima, razvojem pojedinih naroda i država, stvorene takve vrijednosti (privilegije i slobode) koje su jače i važnije od produkata svakog „novog“ prosvjetiteljskog i inog „unosa“ u povijesni proces kao takav, posebno onog kome inkliniraju „revolucionarni prevratnici“ što sa „obeshrabrujućim“ odsustvom smisla za bilo koji kompromis i razarajućom tvrdoglavošću hrle u susret solucijama za koje nema dokaza da su dobre, niti lijeka od loših posljedica koje mogu da proizvedu. Na tom talasu, ona iz svoje Slavne revolucije izlazi, kako Berk konstatuje, podjednako distancirana od fanatizma pobornika arbitrerne monarhističke vlasti, naviklih da se drže „dogme po kojoj je nasljedno kraljevstvo jedini legitimni oblik vlasti na svijetu“, kao i od fanatizma pobornika arbitrerne narodne vlasti, uvjerenih „da je izbor od strane naroda jedini legitimni izvor političkog autoriteta“.¹⁰¹ Na ekvidistanci prema tim ekstremima ona uspijeva da proširi kontrolu parlamenta nad krunom (koje se ne odriče), faktički ustoliči politički pluralizam (predstavljen u „vigovcima“ i „torijevcima“) i primijetno razmakne granice osnovnih građanskih prava i sloboda. Efekti takvih solucija bili su dvostruki. Ostrvska kraljevina je Evropi, već posrnuloj pod teretom „sofista, ekonomista i majstora računanja“, na djelu dokazala „da je ljudski materijal hiljadu puta značajniji od svih formalnosti čitavog svijeta“.¹⁰²

U Crnoj Gori tog perioda društveni tokovi su, bar kad se radilo o dešavanjima u korpusu tzv. političke superstrukture, imali drugačiji smjer. Umjesto traženja kompromisa i ravnoteže između vjekovima upražnjavanih i potvrđenih starih vrijednosti i novih zahtjeva u razvoju društva i države, u njoj je sve „riješeno“ čvrstom orijentacijom samo na jednu stran(k)u – i to mitropolitisku.

¹⁰¹ Edmund Berk, *Razmišljanja o Francuskoj revoluciji*, Zagreb, 1993, str. 111.

¹⁰² *Isto*, str. 127.

Nije se ostvarila želja Aleksandra fon Rojca, saopštena prilikom njegovog odlaska iz Crne Gore, 30. maja 1832. godine. Ta želja je glasla: „Neka taj narod jednostavni običaji, sloboda, poštovanje prema pravu i religiji dugo čuvaju od borbe koja potresa i razdire Evropu.“¹⁰³ Umjesto te želje, najzad se ispunio 120 godina dugi san čelnika Cetinjske mitropolije da zvanično postanu vansistemi i nadsistemi „gospodari“ Crne Gore, pod „pokroviteljstvom“ Rusije, kojoj će, zauzvrat, bespogovorno i vjerno služiti. Moćna istočna carevina, utemeljena na „jedinonačaliju“, priznala je da je izgubila bitku s demokratskom Crnom Gorom i odlučila je da, po kratkom postupku, na drugačiji način, vaspostavi punu i neupitnu kontrolu nad svojim „štićenicom“. I učinila je to, tako što je:

- posredstvom „beskrajno joj odanih Crnogoraca“, logistički pomognutih od strane svojeg poslanika u Dubrovniku i dvojice svojih eksperata poslatih na Cetinje, promptno uklonila iz zemlje guvernadura Vukolaja Radonjića, pod optužbom da je ovu izdao;

- princip narodne suverenosti i demokratije u Crnoj Gori zamijenila institucijom „gospodara“ sa svojstvima istočnog despota, o čijoj sudbini, kao i sudbini njegove zemlje, odlučuje ruski Dvor;¹⁰⁴

- za „gospodara“ proglasila aktuelnog mitopolita Petra II Petrovića, smatrajući da će on sa svoje četiri velike hipoteke – pristankom na odstupanje od naloga „vizantijke simfonije“; zavisnošću od Ruske pravoslavne crkve koja ga je hirotonisala i

¹⁰³ Jevto M. Milović, *Petar II Petrović Njegoš u svom vremenu*, Titograd, 1984, str. 98.

¹⁰⁴ Mitropolit Petar II Petrović–Njegoš, tvrdi Milovan Đilas, „neće sazvati ni jednu glavarsku skupštinu“ (Milovan Đilas, *Njegoš – pjesnik, vladar, vladika*, Beograd – Ljubljana, 1988, str. str. 21). Ne osporavajući Đilasovu tvrdnju, istoričar Živko Andrijašević, pak, kaže da Njegoš od 1835. godine saziva narodnu skupštinu na Cetinju svakog 8. septembra, povodom rođendana mitropolita Petra I (beatifikovanog 1834. godine), da bi „podstakao kulturni odnos prema novom svecu“ (Živko Andrijašević, *Op. cit.*, str. 156).

na čelu čijeg Sinoda je bio ruski car; neposjedovanjem legitimiteta za upravljanje zemljom, budući da nije biran ili nasljedno imenovan ni na jednu političku ili državnu funkciju; prihvatanjem da u svojoj zemlji radi pod neposrednim nadzorom rukog „mentora“ – biti najposlušniji izvršilac svega što „pokroviteljica“ od njega bude tražila;

- izbjegla da takvo „rješenje crnogorskog problema“ objasni bilo čim drugim što bi se razlikovalo od sarkastične logofeme ruskog rudarskog kapetana Jegora Kovaljevskog,¹⁰⁵ izložene nakon njegove posjete Crnoj Gori 1838. godine, koja glasi: „Vladika je vladar Crne Gore. Kao mitropolit, vojnički starješina i sudija... Vlast vladika je ograničena samo javnim mnjenjem i običajima predaka, koji se poštuju kao svetinja i ispunjavaju tačnije i obaveznije od pisanih zakona. Bez obzira na to, kao i na slabu organizaciju vlasti, usredsređenu u ličnosti jednog čovjeka, nigdje sloboda ponašanja, samo ako ona ne narušava prava svojine i ličnosti drugih – nije toliko uočljiva koliko u Crnoj Gori...“¹⁰⁶

Navedenom promjenom, Crna Gora se, nakon viševjekovnog demokratskog prednjačenja među ostalim evropskim zemljama, našla na njihovom začelju, ne samo u tom, nego gotovo u svakom drugom pogledu. I tu će, „zaštićena“ istočnim integralističkim pelcerom, u mnogom pogledu ostati i do dana današnjeg.

Ukidanjem gubernadurstva se, naime, ne likvidira samo legalni i legitimni politički pluralizam u zemlji, već se i do krajnjih granica apsolutizuje integralistički rusko-slovensko-pravoslavni

¹⁰⁵ Rudarski kapetan Jegor Kovaljevski je po nalogu ruskoga Dvora (Neseljrodea) 1838. godine (jun-septembar) posjetio Crnu Goru, o čemu je 1841. godine objavio knjigu *Četiri mjeseca u Crnoj Gori*. Taj rad (knjiga) Kovaljevskog čini prvi dio CID-ovog izdanja (str. 9–112) koje se ovdje koristi.

Kovaljevski je u Crnoj Gori, inače, boravio kao stručnjak čiji je zadatak bio da ispita stanje njenog prirodnog rudnog bogatstva.

¹⁰⁶ Jegor Kovaljevski, *Crna Gora i slovenske zemlje*, CID, Podgorica, 1999, str. 13. (Izvodi u elektronskoj biblioteci).

diskurs u Crnoj Gori realizovan kroz nekontrolisanu internu moć mitropolita i njegovu bespogovornu poslušnost Rusiji. Kako se ta nova „formula“ prelama u ruskom političkom kaleidoskopu, i kakve šanse joj je ona davala da sa „štićenicom“ postupa kako hoće, bolje od bilo čega drugog ilustruju tri iskaza kapetana Jegora Kovaljevskog. U jednom iskazu, ovaj geolog, konstatuje da je Crna Gora „poslije pada srpskih kraljeva jedina sačuvala svoju nezavisnost, svoju narodnost, svoj grb, a u skladu sa tim – i prava na samobitnost, koja su starija i zakonitija od prava mnogih postojećih država“.¹⁰⁷ Centralni dio drugog iskaza odnosi se na opis geo-strateškog položaja Crne Gore, i glasi: „Zagrađena morem od svakog izlaza sa svojih planina, Crna Gora je savršeno odvojena od Evrope, zatvorena sama u sebe, živi od sopstvenih sredstava, takoreći bez trgovine, a ako joj nešto nedostaje – to je barut. I ako je to savršeno otuđenje od Evrope Crnu Goru odvojilo od zapadnog obrazovanja i umjetnosti, od zapadne kulture uopšte, time je nije manje izolovalo i od zapadnih zabluda, razbijanja duha i tijela: bolesti sifilisa ovdje su nepoznate.“¹⁰⁸ Treći iskaz je posvećen finansiranju miropolitovih, odnosno ruskih službenika u Crnoj Gori. On glasi: „Svetopočivši (miropolit Petar I – R. R.) nije imao onih novčanih sredstva koja su njegovom nasljedniku omogućila da uspostvi sud i stalnu stražu. Senatori i perjanici dobili su od njega (mitropolita Petra II – R. R.) platu, od njega su zavisili i živjeli su bez oskudica, dakle – bili su obezbijeđeni, te nijesu bili prinuđeni da od naroda išta traže. Oni su bili uredni i vjerni izvršioци želja svoga vladike i zapovjednika, a on je duboko shvatio značaj finansijskih sredstava, i cijelog života bio je zahvalan onome ko mu ih je dao, ko je bio drugo providenje za Crnu Goru i ko je revnosno pomago izgradnju njene države“.¹⁰⁹

Pristajanje velikog poete da Rusija logikom tog „trojstva“ Crnu Goru drži pod svojim „pokroviteljstvom“, zakonito je

¹⁰⁷ Jegor Kovaljevski, *Crna Gora i slovenske zemlje*, Podgorica, 1999, str. 90.

¹⁰⁸ *Isto*, str. 94–95.

¹⁰⁹ *Isto*, str. 143.

proizvelo jedno drugo „trojstvo“:

- crnogorski mitropolit je krotkošću i servilnošću prema ruskoj administraciji i surovošću prema svakome ko mu je oponirao u svojoj zemlji, izgubio lični moralni habitus, a odrekao se i „nepovrjedivih crnogorskih svetinja“ – javnog mnjenja i običaja predaka;¹¹⁰

- Crnogorci su ranjenu sujetu svojeg „gospodara“, duboko sagnutog pred „visokom pokroviteljicom“, morali da plaćaju gotovo ropskim podnošenjem njegove diktature u zemlji;

- Crnoj Gori se desilo ono što Edmund Berk naziva zakonitošću politike, a to je da kad oni iz elite „svaku pomisao na dostojanstvo žrtvuju ambiciji bez jasne svrhe, te se niskim sredstvima služe za niske ciljeve, i cijeli poredak postaje podlim i uniženim“.¹¹¹

*

Jedan je inozemac, još sredinom XVIII vijeka rekao nešto što crnogorskoj naučnoj i političkoj eliti nije jasno ni u drugoj dekadici XXI vijeka. To „nešto“ glasi: „Pa kakvo se dobro može očekivati od pravoslavnih koji stoje pod uticajem ruskim preko crnogorskog vladike i... srpskog patrijarha“!¹¹²

¹¹⁰ Za taj moralni problem poznatih, velikih ljudi, Fridrih Niče, generalno, kaže: „Nedostatak ličnosti svuda se sveti; oslabljena, tanka, ugašena ličnost koja sama sebe poriče i taji ne vrijedi više ni za kakvu dobru stvar – ona najmanje vrijedi za filozofiju. ‘Nesebičnost’ nema vrednosti ni na nebu ni na zemlji, svi veliki problemi traže *veliku ljubav*, a za nju su sposobni samo snažni, oformljeni, sigurni duhovi, koji čvrsto stoje na svojim nogama. Najveća je razlika da li se neki mislilac lično odnosi prema svojim problemima, tako da u njima ima svoju sudbinu, svoju nevolju a i svoju najveću sreću, ili pak „bezlično“: naime da umije da ih dodiruje i hvata samo pipcima hladne radoznale misli“. (Fridruh Niče, *Op. cit.*, str. 224–225).

¹¹¹ Berk, *Op. cit.*, str. 45.

¹¹² Jovan Radonić, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje od XVI do XIX vijeka*, Beograd, 1950, str. 613.